

## JESU LI LOGIJI TOMINA EVANĐELJA PREUZETI IZ KOJEGA KANONSKOG EVANĐELJA?

Prof. dr Josip VRANA

Ovim člankom nastavljam rad koji smo objavili u prošlom broju Bogoslovske smotre (Br. 4/75, str. 381—395) pod naslovom TOMINO EVANĐELJE I KANONSKA EVANĐELJA. U ovom članku pokušat ćemo pronaći, analizirati i ocijeniti ona mjesta Tomina evanđelja, koja su važna za određivanje postanka i međusobnog odnosa sačuvanih grčkih kanonskih evanđelja.

Da ustanovimo, iz kakvog su kanonskog evanđelja preuzeti logiji Tomina evanđelja, treba prije svega istražiti, u kakvom je odnosu sačuvani koptski prijevod prema svom originalu: da li taj prijevod vjerno reproducira grčki original, i da li prema tome može poslužiti kao pouzdana osnova za proučavanje zavisnosti Tomina evanđelja od kanonskih evanđelja. Od grč. originala Tomina evanđelja sačuvano je na papirusima svega osamnaest glava (1—6, 26—33 i 36—39), koje pružaju dovoljno materijala za proučavanje spomenutog odnosa. Na žalost, ne poznajem koptski jezik, pa taj problem mogu proučavati preko doslovnog lat. prijevoda, objavljenog u citiranoj Alandovoj knjizi, i tako ustanoviti samo opće karakteristike koptskoga prijevoda, a te su: 1. slobodno ili neadekvatno prevođenje, 2. mijenjanje sadržaja i smisla, 3. ispuštanje i 4. dodavanje teksta.

1. *Slobodno ili neadekvatno prevedena su ova mjesta:* U gl. 2. svršetak logija *kraljevati će i kraljevajući počivati* preveden je *čudit će se i postat će kralj nad svime*<sup>1</sup>. U gl. 3. rečenica *ako tko sebe spozna, to* (tj. kraljevstvo) *će pronaći, i kada sebe spoznate, znat ćete...* prevedena je *Kada sebe spoznate, tada će vas spoznati i znat ćete*<sup>2</sup>. — U gl. 6. rečenica *jer će sve biti puna istina pred nebom* prevedena je *jer je sve objavljeno pred nebom*<sup>3</sup>. — U gl. 37. rečenica *tada ćete postati sinovi*

<sup>1</sup> basileusēi basileusas de anapaēsetai — admirabitur et fiet rex super totum (u ovom primjeru vjerojatno je admirabitur prijevod krivo pročitane riječi thambēthels neposredno ispred basileusel).

<sup>2</sup> hos an heauton gnō, tautēn heurēsei kai hote hymeis heautous gnoēssethai eidēsete. — Quando (hotan) cognoscetis vos, tunc (tote) cognoscent vos et scietis... (u ovom primjeru vjerojatno je i grč. original bio izmijenjen, što svjedoče u lat. prijevod umetnute riječi hotan i tote).

<sup>3</sup> panta gar estai plērēs alētheas anti tou ouranou — quia revelata sunt omnia coram caelo

onoga, koji je živ prevedena je tada ćete [vidjeti] sina onoga, koji je živ<sup>4</sup>. U gl. 38. rečenica *nemate, tko će vam reći* prevedena je *nemate nekoga drugoga, da čujete to od njega*<sup>5</sup>.

2. Sadržaj i smisao izmijenjen je u ovim primjerima: U gl. 3. mjesto pod zemljom stoji u lat. prijevodu u moru<sup>6</sup>. U gl. 4. mjesto rečenice *život će vječni postići*, stoji u lat. prijevodu i *bit će jedan sam*<sup>7</sup>. — U gl. 6. mjesto rečenice *sve će biti objavljeno kod Oca, koji je na nebesima* stoji u lat. prijevodu *ništa nije sakrivo, što se neće objaviti*<sup>8</sup>. — U gl. 30. mjesto rečenice *i gdje je jedan sam, ja sam s njime* stoji u lat. prijevodu *Gdje su dva ili jedan, ja sam s njime*<sup>8a</sup>.

3. Do ispuštanja tekstova grč. originala dolazi u ovim primjerima: U gl. 3. iza izraza *Ali kraljevstvo* izostavljena je riječ *Božje*<sup>9</sup>. — U gl. 4. iza rečenice *jer će mnogi prvi biti posljednji* izostavljen je izraz *i posljednji prvi*<sup>10</sup>. — U gl. 5. iza rečenice *bit će objavljeno* izostavljena je rečenica *i zakopano, što neće postati vidljivo*. — U gl. 6. iza rečenice *bit će objavljeno* izostavljena je rečenica *blažen je, tko to ne čini*<sup>11</sup>. — U gl. 27. iza riječi *kraljevstvo*, kao i u gl. 3, izostavljena je riječ *Božje*<sup>12</sup>. — U gl. 30 nije preveden završetak logija *podigni kamen i ondje ćeš me naći, raskoli drvo, i ja sam tamo*<sup>13</sup>. — U gl. 36. izostavljeni su logiji o ljljanima u polju i o uzrastu *mnogo ste jači od ljljana, koji rastu, a ne predu i nemaju nikakvu odjeću; što ćete i vi obući? tko će (nešto) dodati vašemu stasu? on će vam dati vašu odjeću*<sup>14</sup>.

4. U koptskom prijevodu nalaze se ova dva dodatka: u gl. 33. iza izraza *na tvoje uho* dodan je izraz *na drugo uho*<sup>15</sup>, a iza izraza *na krovovima* dodana je riječ *vašim*<sup>16</sup>.

Ovih nekoliko primjera, u kojima sam analizirao odnos koptskoga (preko latinskog) prijevoda Tomina evanđelja prema njegovu sačuvanom grč. originalu, vrlo su poučni. Do navedenih neslaganja između ova dva teksta došlo je s više razloga, a u prvom redu zbog toga što se sačuvana verzija grč. originala Tomina evanđelja nije u svemu slagala s grč. predloškom koptskoga prijevoda, a original toga prijevoda vjerojatno nije sačuvan, nego neki njegov kasniji prijepis. Uza sve to se i preko lat. prijevoda koptskoga teksta može ustanoviti, da je koptski tekst uglavnom bio doslovan prijevod grč. originala i da se, usprkos pojedinačnim promjenama tokom prepisivanja, dosta dobro sačuvao. Prema tome nam i onaj dio Tomina evanđelja, čiji se grč. original nije sačuvao, može poslužiti kod određivanja njegova odnosa prema kanonskim evanđeljima i njihova međusobnog odnosa. Do promjena sličnih ovdje navedenim

<sup>4</sup> tote genesesthe hyioi tou zōntos — tunc [videbitis] filium eius qui vivus est.

<sup>5</sup> ouk chete ton erounta hymin — non habetis alium unum ad audienda ea ab illo.

<sup>6</sup> hypo tēn gēn — in mari (thalassa), ali tu je vjerojatno pogreška u grč. originalu, jer je govor o ribama, a i u predlošku koptskoga prijevoda, kako se vidi, bila je riječ thalassa.

<sup>7</sup> kai zōēn aiōnion hexousin — et fient unus solus.

<sup>8</sup> panta gar en fanerōi estai para tōi patri hos en tōi ouranōi estin — non est aliquid opertum quod manebit non revelatum.

<sup>8a</sup> kai hopou heis estin monos autōi, egō eimi met' autou.

<sup>9</sup> tou theou

<sup>10</sup> kai eshatoi prōtoi

<sup>11</sup> makarios estin ho tauta mē poiōn.

<sup>12</sup> ton theon

<sup>13</sup> egeiron ton lithon hakei heurēseis me, shison to xylon, kago ekei eimi.

<sup>14</sup> pollōi kreissones este tōn krinōn hatina auxanei oude nēthei medēn ehonta endyma, ti endeite kai hymeis; tis an protheicē epi tēn helikian hymōn; autos dōsei hymein to endyma hymōn.

<sup>15</sup> eis to hen ōtion sou + in alia aure

<sup>16</sup> epi tōn dōmatōn + vestra

dolazilo je i prigodom prepisivanja aramejskog praevanđelja i prigodom njegova prevođenja na grč. jezik. Na taj način nastale su mnoge razlike između grč. tekstova sačuvanih kanonskih evanđelja. Njihovom pravilnom ocjenom možemo sebi stvoriti opću sliku tadašnjih književnih i prevodilačkih manira, a to je od neprocjenjive vrijednosti za donošenje pravilnog suda o postanku i međusobnom odnosu kanonskih evanđelja.

## 1. ODNOS LOGIJA TOMINA EVANĐELJA PREMA LOGIJIMA, KOJI DOLAZE U TRI (EVENTUALNO ČETIRI) KANONSKA EVANĐELJA

Kako sam već spomenuo, ovdje ću raspraviti samo ona mjesta Tomina evanđelja, koja su relevantna za određivanje postanka i međusobnoga odnosa kanonskih evanđelja. To su obično takva mjesta, na kojima se tekstovi kanonskih evanđelja međusobno razilaze, pa se tekst Tomina evanđelja slaže samo s nekima od njih. U većini takvih slučajeva pomoću teksta Tomina evanđelja možemo odrediti, koji je tekst kanonskih evanđelja najstariji, i kako se prema njemu odnose ostali kanonski tekstovi. — Hrv. prijevod relevantnih mjesta Tomina evanđelja iznio sam već u prvom dijelu ove rasprave, pa ih ovdje bez potrebe neću citirati, ali ću zato u bilješkama uvijek navesti njihov lat. prijevod. Iz teksta kanonskih evanđelja citirat ću u hrv. prijevodu također samo one dijelove, koji su neophodno potrebni.

### a) *Podudaranje logija Tomina evanđelja sa svima ili većinom kanonskih evanđelja*

Sedamnaest mjesta Tomina evanđelja odnose se na logije, koji u istom ili sličnom obliku dolaze u sva tri sinoptička evanđelja. Sve su to poznate izreke, većinom reminiscencije, a manjim dijelom parafraze i citati, pa su neki od njih mogli biti zabilježeni po sjećanju. Uza sve to nema sumnje, da su se ovi logiji nalazili već u aramejskom praevanđelju te dokazuju, da je kodeks, kojim se služio autor Tomina evanđelja, bio istoga podrijetla. Iako u tekstu ovih sedamnaest mjesta u pojedinim kanonskim evanđeljima nema većih razlika, koje bi upućivale na različne redakcione slojeve, vrijedno je osvrnuti se na neke od ovih logija.

Prva glava Tomina evanđelja zapravo je uvod, u kojem se objašnjava njegov postanak i karakter. U njoj se nalazi logij *tko pronađe tumačenje ovih riječi, neće okusiti smrti*<sup>17</sup>, a to je parafraza teksta I 8, 51 (*ako tko očuva moju riječ, neće vidjeti smrti do vijeka*). — U prvom dijelu logija T izmijenjen je djelomično ne samo tekst nego i smisao. U drugom dijelu smisao je ostao isti, ali mjesto oblika *neće vidjeti* stoji oblik *neće okusiti*. Ovaj oblik dolazi u sličnom tekstu Mt 16, 28; Mk 9, 1; L 9, 27. (*neki od ovdje nazočnih neće okusiti smrti, dok ne vide sina čovječjega, gdje dolazi sa svojim kraljevstvom*<sup>18</sup>). Prema tome je logij T kontaminacija dvaju mjesta kanonskih evanđelja. Takvih kontaminacija u tekstu T ima

<sup>17</sup> Is qui inveniet interpretationem horum verborum non gustabit mortem.

nekoliko. Tekst I bez sumnje ima isti izvor kao i tekst sinoptičkih evanđelja.

Logij u gl. 4 T *mnogi prvi postat će posljednji*<sup>19</sup> je citat prema Mt 19, 30 i Mk 10, 31 (*A mnogi prvi bit će posljednji, i posljednji prvi*). Mjesto druge rečenice *i posljednji prvi* stoji u grč. originalu T *i postici će život vječni* (u lat. tekstu mjesto te rečenice stoji *i postat će jedan sam*). — Ovaj drugi logij grč. originala T dolazi i u Mt 19, 29; Mk 10, 30, dakle neposredno prije prvoga (u tekstu *I tko god ostavi kuće, ili braću, ili sestre, ili oca, ili majku, ili ženu, ili djecu, ili polja poradi imena mogega, stostruko će primiti i život vječni baštiniti*). U istom tekstu ima drugi logij i L 18, 30. Iza prvoga logija slijedi u Mt 20, 1—15 parabola o radnicima i vinogradu, a u Mt 20, 16 ponavlja se prvi logij. U Mk nema parabole o radnicima, a niti ponavljanja prvoga logija. U L nema također parabole o radnicima, a prvi logij dolazi u L 13, 30 u drugom kontekstu i u nešto izmijenjenom obliku (*ima posljednjih, koji će biti prvi, ima i prvih, koji će biti posljednji*). — Nameće se pitanje, što odatle možemo zaključiti. Prema svjedočanstvu Mt, Mk i L drugome logiju pripada prvo mjesto, pa je u grč. originalu T došlo do izmjene mjesta. Prema smislu prvi je logij zaključak parabole o radnicima, pa je tamo tj. u Mt 20, 16 njegovo prvobitno mjesto. Ta se parabola vjerojatno nalazila i u matici Mk, ali je izostavljena, a logij je zadržan Mk 10, 31. U L je izostavljena parabola o radnicima, a logij je prenesen na drugo mjesto. Napokon, iz matice Mk prvi je logij ušao u predložak Mt 19, 30, tj. i prije priče o radnicima. Prema ovome, doduše dosta kompliciranom izlaganju, prvobitni tekst evanđelja najbolje je sačuvan u Mt, iako ne posvema.

Gl. 9 T je parafraza parabole o sijaču<sup>20</sup>. — Ovu parabolu imaju sva tri sinoptička evanđelja, i to Mt 13, 4—8; Mk 4, 3—8; L 8, 5—8. U Mt i Mk nalazi se dulja, a u L skraćena verzija, koja uza sve to ima sve elemente dulje verzije. Verzija T također je nastala skraćivanjem dulje verzije, ali posve samostalno, jer su u njoj neki elementi Mt i Mk, kojih nema u L. O toj verziji ne bi više trebalo govoriti, da u njoj — kad se priča o zrnju, koje je palo na kamen — mjesto *osušiše se* ne dolazi rečenica *ne proklasaše*<sup>21</sup>. Ova je posljednja rečenica reminiscencija na Mk 4, 28 (*zemlja sama od sebe donosi plod: najprije stabljiku, onda klas i napokon puno zrnja u klasu*) u paraboli o dobrom sjemenu Mk 4, 26—31, pa je iz nje spomenuti elemenat ušao u T u parabolu o sijaču. Da se parabola o dobrom sjemenu nalazila u kanonskom evanđelju, kojim se služio autor T, vidi se odatle, što se u gl. 21 T nalazi slobodan citat iz nje: *Neka bude u vašoj sredini razuman čovjek, koji, kad plod dozori, dolazi sa srpom i požanje ga*<sup>22</sup> uspor. Mk 4, 29 (*A čim plod dopusti, brže se on laća srpa, jer eto žetve*). — Parabole o dobrom sjemenu nema u L, a u

<sup>18</sup> Ako isti ili sličan tekst dolazi u više kanonskih evanđelja, citiram uvijek prvo evanđelje.

<sup>19</sup> quia multi primi fient ultimi.

<sup>20</sup> Ecce exivit is qui seminat, replevit manum suam et iecit; nonnulla quidam ceciderunt super viam; venerunt volucres et carperunt ea; alia ceciderunt super petram et non ceperunt radicem deorsum in terram et non protulerunt spicam ad caelum; et alia ceciderunt super spinas et suffocaverunt semen et vermis manducavit et; et alia ceciderunt super terram bonam et dedit fructum ad caelum bonum; attulit sexagies (plus) et centies vicies (plus).

<sup>21</sup> aruerunt — non protulerunt spicam ad caelum.

<sup>22</sup> Sit in medio vestri homo disciplinatus: cum fructus maturatus est, venit festinanter, habens falcem suam in manu sua et messuit eum.

Mt na njezinu mjestu dolazi parabola o kukolju u pšenici (Mt 13, 24—30)<sup>23</sup>.

Logij u gl. 12 T Rekoše učenci Isusu: *Znamo da ćeš otići od nas; tko će tada biti nad nama*<sup>24</sup> parafraza je teksta kanonskih evanđelja s istim sadržajem, i to poimence Mt 18, 1; Mk 9, 35; L 9, 46. Taj logij nema u T nikakve veze s dva njegova logija u 22. glavi, u kojima su reminiscencije na kanonski tekst o Isusu i djeci. Prvi je, u kome se govori, da su djeca slična onima, koji će ući u kraljevstvo, reminiscencija na Mt 19, 14; Mk 10, 14; L 18, 16. Drugi, u kome se govori, da će i odrasli kao djeca ući u kraljevstvo, reminiscencija je na Mt 18, 2; Mk 10, 15; L 18, 17. Prvobitni red ovih triju logija sačuvan je u Mk, u kojem logij o prvenstvu (Mk 9, 35) dolazi ispred logija o Isusu i djeci, (Mk 10, 14—15), kao što je to i u T, ali je u Mk prvobitni tekst dobro sačuvan samo u prvome logiju o djeci (Mk 10, 14: *Pustite dječicu neka dolaze k meni; ne priječite im, jer je takvih kraljevstvo Božje*) i u drugom logiju o djeci (Mk 10, 15: *tko ne primi kraljevstva Božjega kao dijete, ne, u nj neće unići*). Prvobitni tekst logija o prvenstvu bolje je sačuvan u Mt 18, 1 (*Tko je dakle najveći u kraljevstvu nebeskom?*) i L 9, 46 (*U njima se rodi misao, tko bi bio najveći*). Međutim u Mt i L izmijenjen je red nekih od ovih triju logija. U Mt je drugi logij o Isusu i djeci prenesen u tekst o prvenstvu, (Mt 18, 1—5), a pri tom je izmijenjen i njegov sadržaj (Mt 18, 3: *ako se ne obratite i ne postanete kao djeca, nećete ući u kraljevstvo nebesko*). U L je čitav tekst s logijem o prvenstvu (L 9, 46—48) pomaknut prema naprijed, a njegov je sadržaj otprilike isti kao u Mk. Ovim logijima posvetio sam veću pažnju zbog toga, što se iz njih lijepo vidi, kako su autori kanonskih evanđelja manipulirali s tekstom svojih predložaka i s njegovim sadržajem. Kod promjene mjesta dolazilo je i do promjene teksta<sup>25</sup>.

Jedan takav primjer mogu navesti već u ovoj glavi. Logij u gl. 35 T *Nemoguće je, da netko uđe u dom jakoga i učini nasilje, ako ne sveže njegove ruke; tada će isprevertati njegov dom*<sup>26</sup> slobodan je citat prema Mt 12, 29; Mk 3, 27 (*Ili kako bi tko mogao ući u kuću jakoga i oplijeniti mu pokucstvo, ako prije ne sveže jakoga? Tada će mu kuću oplijeniti*). U L 11, 21 dolazi također ovaj citat, ali parafraziran: *Dokle god jaki i naoružani čuva svoj stan, u miru je sav njegov posjed. Ali ako dođe jači od njega, svlada ga i otme mu sve njegovo oružje, u koje se uzdao, a plijen razdijeli*. U sva tri sinoptička evanđelja ovaj se citat nalazi u Isusovoj obrani, da ne izgoni đavle pomoću njihova poglavice. Kod Mt i Mk ovaj se logij nalazi u jednom kontekstu, a kod L je prebačen u drugi kontekst. Tom prilikom došlo je i do njegove parafraze<sup>27</sup>.

#### b) Podudaranje logija Tomina evanđelja s Matejem

Logij u gl. 44 T *Tko pohuli protiv Oca oprostit će mu se; tko pohuli protiv Sina, oprostit će mu se; a tko pohuli protiv Duha svetoga, neće*

<sup>23</sup> Uspor. str. 247 ove rasprave.

<sup>24</sup> Ajunt discipuli Iesu quia: Cognoscimus quia abibis a nobis; quis est qui fiet maior super nos?

<sup>25</sup> Boismard krivo povezuje ovaj logij Mt s logijem I 3, 3 Uspor. P. Benoit et M.—E. Boismard, O. c., str. 264.

<sup>26</sup> Non possibile est ut unus intret in domum fortis et vim inferat ei, nisi liget manus eius; tunc transferet domum eius.

<sup>27</sup> Uspor. P. Benoit et M.—E. Boismard, O. c., str. 172—173.

mu se oprostiti ni na zemlji ni na nebu<sup>28</sup> parafraza je logija, koji dolazi u sva tri sinoptička evanđelja, a povezan je također s tekstom o Isusovoj obrani, da ne izgoni đavle pomoću njihova poglavice, ali u svakom evanđelju ima drugi oblik. U Mt ima ovaj logij dva dijela: 1. Mt 12, 31 (*svaki će se grijeh i bogohulstvo oprostiti ljudima, ali rekne li tko bogohulstvo protiv Duha, neće mu se oprostiti*) i 2. Mt 12, 32 (*I rekne li tko riječ protiv Sina čovječjega, oprostit će mu se. Ali tko rekne protiv Duha svetoga, neće mu se oprostiti ni na ovom svijetu ni u budućem*). U Mk 3, 28—29, u malo izmijenjenom obliku, dolazi samo prvi dio Mt, a u L 12, 10, nešto skraćeno, samo drugi dio. Logij u T najbolje se slaže s drugim dijelom logija Mt. Iz svega, što je ovdje navedeno, možemo zaključiti, da je u Mt sačuvano prvobitno stanje samo u drugom dijelu logija, a prvi njegov dio preuzet je iz aramejskog predloška Mk. Prema tome je u Mt došlo do kontaminacije dvaju različitih tekstova<sup>29</sup>.

### c) Podudaranje logija Tomina evanđelja s Markom

Logij u gl. 41 T *Tko ima u svojoj ruci, dat će mu se, a od onoga, koji nema, i ono malo, što ima, odnijet će se*<sup>30</sup> citat je logija, koji se nalazi u svim sinoptičkim evanđeljima, ali je njegov tekst najbliži tekstu Mk 4, 25 (*Doista, onome, tko ima, dat će se, a onome, tko nema, oduzet će se i ono, što ima*). U Mt 13, 12 iza rečenice *dat će se* dodana je rečenica *i obilovat će* a u L 8,18 mjesto *što ima* stoji *što misli da ima*. Tekst u Mt i L razvio se iz teksta u Mk. U Mk i L ovaj logij dolazi iza parabole o svjetiljci, a u Mt je prenesen u tekst, u kojem se objašnjava, zašto Isus govori u parabolama. Prema tome je u Mk sačuvan i sam prvobitni tekst i njegovo prvobitno mjesto.

### d) Podudaranje logija Tomina evanđelja s Lukom

Logij u gl. 31 T *Prorok nije primljen u svojem selu*<sup>31</sup> citat je prema L 4, 24 (*nijedan prorok nije dobro došao u svom zavičaju*). Isti logij dolazi i u Mt 13, 57; Mk 6,4, ali u tim evanđeljima mjesto *dobro došao (primljen)*<sup>32</sup> stoji *bez časti*<sup>33</sup>, a iza izraza *u svom zavičaju* Mt ima dodatak *i u svom domu*, a Mk pored njega i dodatak *i među rodbinom*. Logij L 4, 24 vezan je za početak Isusova djelovanja u Nazaretu<sup>34</sup>, i to je njegovo prvobitno mjesto. Logiji Mt 13, 57; Mk 6, 4 preneseni su i povezani uz neki drugi Isusov posjet Nazaretu. Vjerojatno je prigodom ovoga prenošenja došlo u Mt i Mk i do izmjene i popunjavanja logija. I prema svjedočanstvu T u L je sačuvan prvobitni tekst logija.

Grupa logija u gl. 47 T o vinu i zakrpi može se podijeliti u četiri dijela: 1. *Nitko ne pije staro vino i odmah želi piti novo vino*; 2. *također ne stavlja u stare mješine, da se ne proderu*; 3. *i staro vino ne stavlja u novu mješinu, da ga ne upropasti*; 4. *niti ne stavlja*

<sup>28</sup> Ei qui blasphemavit in Patrem dimittetur; et ei qui blasphemavit in Filium dimittetur, ei autem qui blasphemavit in Spiritum sanctum non dimittetur neque in terra, neque in caelo.

<sup>29</sup> Uspor. P. Benoit et M.—E. Boismard, O. c., str. 174.

<sup>30</sup> Ei qui habet in manu sua dabitur, et ab eo qui non habet etiam paucum quod habet (as)portabitur.

<sup>31</sup> Propheta non acceptus est in pago suo.

<sup>32</sup> dektos — acceptus

<sup>33</sup> atimos — sine honore

<sup>34</sup> Uspor. P. Benoit et M.—E. Boismard, O. c., str. 212.

staru zakrpu na novo odijelo, jer nastaje rupa.<sup>35</sup> Sva četiri logija dolaze samo u L, i to ovim redom br. 4, 2, 3, 1 (L 5, 36—37. 39). U Mt i Mk dolaze samo logiji br. 2—4 istim redom, tj. 4, 2, 3, (Mt 9, 16—17; Mk 2, 21—22). Razlike u tekstu pojedinih evanđelja nisu velike. Ovi logiji u sva tri sinoptička evanđelja nalaze se u tekstu o postu, koji dolazi iza teksta o pozivu Mateja Levija. Iza teksta o postu dolazi u Mk i L tekst o trganju klasja u subotu, a u Mt su između ova dva teksta umetnuti neki drugi tekstovi. Prema tome je u L sačuvano prvobitno stanje, i po broju logija i po rasporedu tekstova (u prvom slučaju L se slaže s T, a u drugom s Mk).

U gl. 99 T nalazi se ovaj tekst: *Rekoše mu učenici: Braća tvoja i majka tvoja stoje pred vratima. Isus odgovori: Oni, koji su na ovim mjestima, koji vrše volju oca mogega, to su moja braća i moja majka; oni će ući u kraljevstvo Oca mogega.*<sup>36</sup> — Ovaj tekst nalazi se u sva tri sinoptička evanđelja, ali mu najviše odgovara tekst L 8, 20—21. (*Bude mu javljeno: Majka tvoja i braća tvoja stoje vani i žele te vidjeti. A on im odgovori: Moja majka, braća moja — ovi su, koji riječ Božju slušaju i vrše*). I T i L imaju stariji tekst, koji je u Mt i Mk proširen i djelomično izmijenjen. U Mt 12, 48—49 mjesto *A on im odgovori stoji: Tomu, koji mu to javi, on odgovori: Tko je majka moja, tko li braća moja? I pruži ruke prema učenicima: Evo — reče — majke moje i braće moje* (slično Mk 3, 33—34).

U gl. 14 T nalazi se ovaj logij: *Ako uđete u neku zemlju pa budete prolazili pokrajinama, ako vas prime, jedite što stave pred vas; liječite bolesne.*<sup>37</sup> To je slobodan citat prema L 10, 8—9 (*Kad u koji grad zađete pa vas prime, jedite, što vam se ponudi, i liječite bolesnike, koji su u njemu*). O ovom logiju ne bi više trebalo govoriti, kad on ne bi pružao uvid u međusobni odnos sinoptičkih evanđelja. Citat u L nalazi se u tekstu o slanju sedamdesetdvojice učenika među narod (L 10, 1—12). To je posljednji od tri teksta L, u kojima se govori o izboru i slanju apostola i učenika. Prvi je tekst izbor apostola (L 6, 12—16), a drugi slanje apostola (L 9, 1—6). U Mk nalaze se samo dva teksta: izbor apostola (Mk 3, 14—19) i slanje apostola (Mk 6, 7—13), koji uglavnom odgovaraju prvom i drugom tekstu u L. U Mt su sva tri teksta spojena u jedan (Mt 10, 1—15), i to tako, da je iz prvoga teksta u drugi prenesen podatak o imenima apostola (Mt 10, 2—4), a dalje slijedi uglavnom drugi tekst i dvije nadopune iz trećega teksta. U Mt 10, 10 rečenica *ta vrijedan je radnik svoje hrane* načinjena je prema L 10, 7 (*ta vrijedan je radnik svoje plaće*). U Mt 10, 12—13 (*Ulazeći u kuću zaželite joj mir. Bude li kuća dostojna, neka mir vaš siđe na nju. Ne bude li dostojna, neka se mir vaš k vama vrati*) tekst Mk 6, 10; L 9, 4 (*Kad uđete gdje u kuću, u njoj ostanite, dok ne odete odande*) proširen je prema L 10, 5—6. Ostali logiji trećeg teksta L izostavljeni su u Mt osim dvaju. Logij L 10, 2 (*Zetva je velika, ali radnika malo. Molite dakle gospodara žetve, da rad-*

<sup>35</sup> Nemo bibit vinum vetus et statim desiderat bibere vinum novum; et non mittunt vinum novum in utres veteres, ut non rumpantur; et non mittunt vinum vetus in utrem novum, ut non perdat illud; non applicant commisuram veterem ad vestimentum novum, quoniam ruptura fiet.

<sup>36</sup> Aiunt discipuli ei quia: Fratres tui materque tua stant ad partem exteriorem. Ait eis quia: Ii qui in his locis sunt, qui faciunt voluntatem Patris mei, hi sunt fratres mei materque mea; illi sunt qui intrabunt in regnum Patris mei.

<sup>37</sup> Et si intrabit in terram quandam et si ambulabitis in regionibus, si recipient vos, id quod ponent ante vos manducate; eos qui infirmantur in illis sanate.

*nike pošalje u žetvu svoju*) nalazi se u Mt 9, 37—38 prije teksta o izboru i slanju apostola, a logij L 10, 3 (*Evo, šaljem vas kao janjce među vukove*) dolazi u Mt 10, 16, dakle neposredno iza spomenutog teksta. Osim spomenutih promjena u tekstu, u Mt je izvršena i promjena u rasporedu. Tekst o izboru apostola dolazi u L ispred besjede na gori (u Mk je ta besjeda izostavljena), a u Mt je taj tekst prenesen iza nje i, kako smo vidjeli, spojen s tekstom o slanju apostola. Logij L 10, 8—9, koji se nalazi i u T nema u Mt i Mk. Iz svega ovog izlaganja slijedi, da je u L i T sačuvano najstarije stanje.

U gl. 33 koptskoga prijevoda T nalazi se logij: *Ta nitko ne užiče svjetiljku i ne stavlja je pod sud ili u zakutak, nego na svijećnjak, da svi koji ulaze i izlaze vide nezinu svjetlost.*<sup>38</sup> (U sačuvanom grč. originalu taj je tekst izostavljen.) U sinoptičkim evanđeljima dolazi ovaj logij u Mt 5, 15; Mk 4, 21; L 8, 16 i 11, 33. Najbliži tekstu T je L 11, 33 (*Nitko ne užiče svjetiljku da je stavi u zakutak ili pod sud, nego na svijećnjak, da oni, koji ulaze, vide svjetlost*). Na ovaj logij nadovezuje se u L 11, 34—35 logij o oku kao svjetiljci tijela, a u Mt su ova dva logija rastavljena prigodom njihova prenošenja u besjedu na gori: prvi, kako smo vidjeli, nalazi se u Mt 5, 15, a drugi u Mt 6, 22—23. Povezanost ovih logija u L je prvobitna. Prema tome je prvi logij u Mt izmijenjen prigodom njegova prenošenja.

U gl. 89 T nalazi se logij: *Zašto perete vanjštinu čaše; ne shvaćate li, da onaj koji je načinio nutrinu, načinio je i vanjštinu?*<sup>39</sup> — Ovaj je logij skraćena citat L 11, 39—40 (*Da, vi farizeji čistite vanjštinu čaše i zdjele, a nutrina vam je puna grabeži i pakosti: Bezumnici! Nije li onaj, koji načini vanjštinu, načinio i nutrinu?*), a uzet je iz Isusova govora protiv farizeja: prvi Mt 15, 1—20; Mk 7, 1—20; L 11, 37—52 i drugi Mt 23, 1—30; Mk 12, 38—40; L 20; 45—47. Njihov odnos u sinoptičkim evanđeljima vrlo je složen. Uglavnom se podudaraju prvi govor Mt i Mk, drugi govor Mk i L te drugi govor Mt s prvim govorom L i drugim govorom Mk L. Između prvoga govora Mt, Mk i prvoga govora L nema nikakvog podudaranja. Prema tome, s obzirom na prvi govor, Mk i L predstavljaju dvije različite recenzije evanđelja, a Mt je, s obzirom na obadva govora, kontaminacija ovih dviju recenzija.<sup>40</sup> Spomenuti citat L nalazi se i u drugom govoru Mt 23, 25—26, ali u izmijenjenom obliku, pa tako verzija T i L predstavlja starije stanje.

U gl. 91. T nalazi se logij: *Rekoše mu: Reci nam tko si, da vjerujemo u tebe. Reče im: Istražujete lice neba i zemlje, a onoga, koji je pred vama, niste upoznali, i ovo vrijeme ne znate istražiti.*<sup>41</sup> To je djelomično parafraza, a djelomično citat L 12, 54—56 (*Zatim govoraše mnoštvu: Kad opazite, da se oblak diže na zapadu, odmah kažete: Kiša će i bude tako. Kad zapuše južnjak, kažete: Bit će vrućine! I bude! Licemjeri!*

<sup>38</sup> Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio neque ponit eam in loco abscondito: sed ponit eam super candelabrum ut omnes qui intrantes sunt et qui egrediuntur videant lumen eius.

<sup>39</sup> Propter quid lavatis partem exteriorem poculi; non intelligitis quid is qui confecit partem interiorem, ille etiam est qui confecit partem exteriorem?

<sup>40</sup> Uspor. P. Benoit i M.-E. Boismard, O. c., str. 357.

<sup>41</sup> Aiunt ei quia: Dic nobis quis sis, ut credamus in te. Ait eis quia: Tentatis faciem caeli terraeque, et eum qui est coram vobis non cognovistis, et hoc tempus non nostis tentare.



Lice zemlje i neba umijete rasuditi, kako onda ovo vrijeme ne rasuđujete). — Paralelan tekst nalazi se u Mt 16, 1—4 (*Pristupe k njemu farizeji i saduceji. Iskušavajući ga, zatraže, da im pokaže kakav znak s neba. On im odgovori: Uvečer govorite: Bit će vedro, nebo se žari. A ujutro: Danas će nevrijeme, nebo se tamno zacrvenjelo. Lice neba znadete rasuditi, a znakove vremena ne znate. Naraštaj opak i preljubnički znak traži, ali mu se znak neće dati doli znak Jonin*). Kako vidimo, tekst u Mt ima drugi početak i drugi svršetak nego Luka. Da ustanovim, odakle su ovi dodaci, istražio sam okolinu teksta Mt 16, 1—4 i došao do ovih rezultata: Od gl. 12, 22—16, 12 Mt ima isti raspored tekstova kao Mk od gl. 3, 22—8, 21. U tom odsjeku Mt je izostavio one dijelove Mk, koje je već unio u svoje evanđelje. Ali postoji i paralelan odsjek L 11, 14—13, 21. Iz toga odsjeka ušlo je u Mt ono, čega u spomenutom odsjeku Mk nije bilo. Ostalo je autor Mt kontaminirao s paralelnim tekstovima Mk, ili je iznio na drugom mjestu ili naprosto izostavio. Za ovo istraživanje važne su samo kontaminacije. Jednu takvu kontaminaciju već sam spomenuo u prvoj glavi drugoga dijela ove rasprave.<sup>42</sup> Druga je kontaminacija u parabolama o gorušičnom zrnu Mt 13, 31—32. Ovaj tekst Mt uglavnom se slaže s paralelnim tekstom Mk 4, 30—32, ali je jedna rečenica u Mt 13, 31 (*Kraljevstvo je nebesko, kao kad čovjek uzme gorušično zrno i posije ga na svojoj njivi*) načinjena prema paralelnom tekstu L 13, 19 (*Ono, tj. kraljevstvo Božje, je kao kad čovjek uzme gorušično zrno i baci ga u svoj vrt; u tekstu Mk 4, 31 ta rečenica glasi: (Kao kad se gorušično zrno posije u zemlju)*). — Treća je kontaminacija spomenuti tekst Mt 16, 1—4. Njemu su paralelni tekstovi Mk 8, 11—13 (*Tada pristupiše farizeji i počeoše raspravljati s njime. Iskušavajući zatraže od njega znak s neba. On uzdahnu iz sve duše i reče: Zašto ovaj naraštaj traži znak? Zaista kažem vam, ovome se naraštaju neće dati znak*) i spomenuti citat L 12, 54—56. S tekstom Mk 8, 11—13 podudaraju se doduše i tekstovi Mt 12, 38—39 i L 11, 29, ali su oni udaljeni od teksta Mt 16, 1—4, te pored paralelnog teksta Mk ne dolaze u obzir. Prema tome je u tekstu Mt 16, 1—4 kontaminiran tekst L 12, 54—56 s paralelnim tekstom Mk 8, 11—13. Drugim riječima, na temelju ove i ostalih ovdje spomenutih kontaminacija možemo pretpostaviti, da je odsjek Mt 12, 22—16, 12 nastao kontaminacijom dvaju predložaka. Napokon, podudaranje između T i L dokazuje, da se njihov logij nalazio već u aramejskom tekstu evanđelja i pobija Boismardovu tvrdnju, da je njegovo podrijetlo neizvjesno.<sup>43</sup>

U gl. 3. T nalazi se logij: *Ako vam reknu oni, koji vas zavode: Kraljevstvo je Božje na nebu, predusrest će vas nebeske ptice; ako vam reknu: u moru je, predusrest će vas ribe. Nego kraljevstvo (grč. original — Božje) je među vama i izvan vas.*<sup>44</sup>

Sličan logij nalazi se u gl. 113 T. *Učenici njegovi rekoše: Kada će doći kraljevstvo? — Neće doći, kad ga očekujemo; neće reći: Ovdje je*

<sup>42</sup> Uspor. Gl. 44 T.

<sup>43</sup> P. Benoit et M.-E. Boismard, O. c., str. 286

<sup>44</sup> Si dicent vobis ii qui ducunt vos quia: Ecce regnum est in caelo, tum volucres praevient ent vos caeli; si dicent vobis quia: Est in mari, tum pisces praevient vos. Sed regnum est intra vos et est extra vos.

ili ondje; nego kraljevstvo očevo prošireno je nad zemljom, a ljudi ga ne vide.<sup>45</sup>

O kraljevstvu Božjem i o dolasku Sina čovječjeg nalaze se u L dva logija: prvi logij o kraljevstvu Božjem nalazi se u L 17, 20—21 (*Upitaju ga farizeji: Kada će doći kraljevstvo Božje? Odgovori im: Kraljevstvo Božje ne dolazi primjetljivo. Neće se moći kazati: Evo ga ovdje! ili: Eno ga ondje! Ta evo — kraljevstvo je Božje među vama*). Ovaj logij odgovara logiju T. Na njega se odmah nastavlja drugi logij o dolasku Sina čovječjeg u L 17, 22—24 (*Zatim reče učenicima: Doći će dani kada ćete zaželjati vidjeti i jedan dan Sina čovječjega, ali ga nećete vidjeti. Govorit će vam: Eno ga ondje, evo ovdje! Ne odlazite i ne pomamite se! Jer kao što munja sijevne na jednom kraju obzolja i odbljesne na drugom, tako će biti i sa Sinom čovječjim u dan njegov*). Prvome logiju L odgovara logij u Mt 24, 23—25 (*Ako vam tada tko rekne: gle, evo Krista, ili eno ga! — ne povjerujte! Ustat će doista lažni Kristi i lažni proroci i iznijeti znamenja velika i čudesna, da zavedu, bude li moguće, i izabrane. Eto prorekao sam vam*) a drugome logiju L odgovara logij u Mt 24, 26—27 (*Reknu li vam dakle: Evo u pustinji je! ne izlazite; evo ga u ložnicama! ne povjerujte: Jer kao što munja izlazi od istoka i bljesne do zapada, tako će biti i s dolaskom Sina čovječjega*). — U Mk 13, 21—23 spojena su obadva logija u jedan (*Ako vam tada tko rekne: Evo Krista ovdje! Eno ondje! — ne vjerujte. Ustat će doista lažni Kristi i lažni proroci i tvorit će znamenja i čudesa da, bude li moguće, zavedu izabrane. Vi dakle budite na oprezu! Evo prorekao sam vam sve*).

Analizom i uspoređivanjem logija T s logijima sinoptičkih evanđelja, dolazimo do sljedećih rezultata o odnosu T prema sinoptičkim evanđeljima i njihovu međusobnom odnosu: 1. Najstarije stanje sačuvano je u T i L, gdje se spomenuti logiji nalaze izvan eshatološke besjede; 2. prigodom prenošenja logija u eshatološku besjedu izmijenjen je njihov tekst, i to već u matici Mt i Mk; 3. iz te zajedničke matice nastao je Mk, i to skraćivanjem teksta, koji je u Mt sačuvan u cjelini.

U gl. 65. T nalazi se parafraza parabole o vinogradarima.<sup>46</sup> — Ova parabola dolazi u svim sinoptičkim evanđeljima (Mt 21, 33—39; Mk 12, 1—8; L 20, 9—15). Parafraza T najbliža je paraboli u L. Parabola u Mk, uz neke stilske varijante, podudara se s parabolom u L, ali je rečenica *Čovjek posadi vinograd* proširena u rečenicu *Čovjek vinograd posadi, ograđom ograđi, iskopa tijesak i kulu podiže*, (Mk 12, 1) a poslije slanja prvoga, drugoga i trećega sluga dodaje: *Tako i mnoge druge: jedne istukoše, druge pobiše* (Mk 12, 5). Mt ima oba ova dodatka, ali mijenja onaj dio teksta, u kome se govori o slanju prvoga, drugoga i trećega sluga. Prema tome je verzija parabole T i L najstarija, verzija Mk mlađa,

<sup>45</sup> Aiunt ei discipuli eius quia: Regnum qua die venturum est? — Non venturum est expectanter; non dicent quia: Ecce est hac parte, aut: Ecce est ibi; sed regnum Patris expansum est super terram et homines non vident illud.

<sup>46</sup> Homo benignus habebat vineam; dedit eam agricolis ut operarentur ad eam et caperet fructum eius ab illis. Misit servum suum ut agricolae darent ei fructum vineae. Apprehenderunt servum eius et ceciderunt eum; alius paucum (de)erat ut morti traderent eum. Servus abiit et dixit domino suo. Ait dominus eius quia: Forsitan non cognovit eos. Misit alium servum; agricolae ceciderunt (et) alium. Tunc dominus misit filium suum et ait quia: Forsitan reverebuntur filium meum. Agricolae illi, quoniam cognoscunt quia ille est heres vineae, arripuerunt eum et morti tradiderunt eum.

a verzija Mt najmlađa. Drugim riječima L pripada najstarijoj, Mk mlađoj, a Mt najmlađoj recenziji.<sup>47</sup>

## 2. ODNOS LOGIJA TOMINA EVANĐELJA PREMA LOGIJIMA, KOJI DOLAZE U DVA KANONSKA EVANĐELJA

### a) Podudaranje logija Tomina evanđelja s dva kanonska evanđelja

U Tominu evanđelju ima dvadeset i šest logija, koji dolaze u T i u dva kanonska evanđelja. S jednom iznimkom to su logiji uzeti iz Mt i L, za koje u Mk i I nema paralelnih mjesta. Svi su ti logiji bez reda porazbacani po čitavom Tominu evanđelju, pa je najvjerojatnija pretpostavka, da su se nalazili u istom kodeksu u kojem i logiji, koji dolaze u sva tri sinoptička evanđelja. Kako sam već spomenuo, nemoguće je zamisliti, da bi autor Tomina evanđelja naizmjenice zavirivao u dva ili više kodeksa i iz njih uzimao po jedan ili dva logija. I među ovim logijima ima ih nekoliko, koji su važni za određivanje postanka međusobnog odnosa kanonskih evanđelja.

U gl. 76 T nalazi se logij: *I vi tražite njegovo trajno blago, koje ne propada, koje moljac ne može pojesti ni crv upropastiti.*<sup>48</sup> — Ovome tekstu odgovara Mt 6, 20 (*Zgrčite sebi blago na nebu, gdje ni moljac ni rđa ne nagriza, i gdje kradljivci ne potkapaju niti krađu*) i L 12, 33 (*Načinite sebi kese, koje ne stare, blago nepropadljivo na nebesima, kamo se kradljivac ne približava i gdje moljac ne rastače*). Podudaranja u ova tri teksta su djelomična, pa je najvjerojatnija pretpostavka, da su to tri parafraze istoga teksta.

U gl. 5 koptskoga teksta T nalazi se logij: *Spoznaj, što je pred licem tvojim, i sakriveno bit će ti otkriveno; ta ništa nije sakriveno, što se neće objaviti*<sup>49</sup> (u sačuvanom grč. originalu T nalazi se još dodatak *i zakopano, što se neće vidjeti*). — U sinoptičkim evanđeljima nalaze se dva slična logija: prvi u Mt 10, 26; L 12, 2 (*Ta ništa nije sakriveno, što se neće otkriti, ni tajno, što se neće doznati*), a drugi u L 8, 17; Mk 4, 22 (*Ta ništa nije tajno, što se neće očitovati; ništa nije sakriveno, što se neće saznati i na vidjelo doći*). Prvi logij, koji dolazi samo u Mt i L, povezan je s logijem Mt 10, 27; L 12, 3 (*Što vam govorim u tami, recite na svjetlu, i što na uho čujete, propovijedajte na krovovima*), a drugi, koji dolazi u L 8, 17; Mk 4, 22, povezan je s logijem L 8, 16; Mk 4, 21 (*Nitko ne užije svjetiljke, da je pokrije posudom ili stavi pod postelju, nego je stavlja na svijećnjak, da oni, koji ulaze, vide svjetlost*). Zašto nema prvog logija u Mk, a drugog u Mt? Iz analize mjesta, na kojima ovi logiji dolaze, vidi se, da je Mk izostavio ne samo logij Mt 10, 26; L 12, 2 nego i veći dio teksta, koji slijedi iza njega, a Mt je u besjedu na gori prenio samo logij o svjetiljci L 8, 16; Mk 4, 21, a izostavio logij L 8, 17; Mk 4, 22

<sup>47</sup>Uspor. P. Benoit et M.-E. Boisard, O. c., str. 340—341.

<sup>48</sup>Vos quoque quaerite thesaurum eius qui non deficit, permanentem, quo tinea non accedit ad manducandum neque vermis perdit.

<sup>49</sup>Cognosce id quod est coram facie tua, et id quod absconditum est tibi revelabitur tibi; non est enim aliquid absconditum quod non manifestabitur (grč.: kai thethammenon ho ouk egerthesetai).

(uspoređ. Mt 5, 15—16). Prema tome je L na ovome mjestu najbolje sačuvao prvobitni tekst, iz koga je vjerojatno i T uzeo svoj logij.

U gl. 2 T nalazi se logij, čiji završetak u sačuvanom grč. originalu glasi: *kraljevat će i kraljevavši počivat će* (u koptskom prijevodu taj tekst je malo drukčiji: *začudit će se i postat će kralj nad svime*).<sup>50</sup> Citirani tekst T je reminiscencija na Mt 19, 28 (*vi koji podoste za mnom, o preporodu, kad sin čovječji sjedne na prijestolje svoje slave, i vi ćete sjediti na dvanaest prijestolja i suditi dvanaest plemena Izraelovih*). Isti je tekst i u L 22, 28—30, ali dosta izmijenjen (*Jest, vi ste sa mnom ustrajali u mojim kušnjama. Ja vam zato u baštinu predajem kraljevstvo, što ga je meni predao moj Otac — da jedete i pijete za mojim stolom u kraljevstvu mome, sudeći dvanaest plemena Izraelovih*). Ova dva teksta Mt i L važna su za određivanje međusobnog odnosa sinoptičkih evanđelja. Tekst Mt 19, 28 odgovor je na Petrovo pitanje u Mt 19, 27 (*Evo mi ostaviso sve i pođosmo za tobom. Što ćemo zato dobiti?*) Slično pitanje dolazi i u L 18, 28; Mk 10, 27, ali u tim evanđeljima na tome mjestu nema logija Mt 19, 27, već Isus odgovara slijedećim logijem Mt 19, 29 (*I tko god ostavi kuće, ili braću, ili sestre, ili oca, ili majku, ili ženu, ili djecu, ili polja poradi imena mojega, stostruko će primiti i život vječni baštiniti*). Prema tome je logij Mt 19, 28 izostavljen u Mk. Izostavljen je na tom mjestu i u L, ali je prenesen u tekst posljednje večere (L 22, 14—38) i tom prilikom izmijenjen.

U glavi 21. T nalaze se tri logija: 1. *Stoga velim, kad bi znao gospodar kuće da će doći tat, bdio bi prije nego dođe, i ne bi dopustio, da potkopa kuću njegova kraljevstva i odnese njegovo pokućstvo*; 2. *A vi bdijte pred svijetom, opašite svoje bokove velikom silom, da razbojnici ne nađu put do vas*; 3. *Neka bude u vašoj sredini razuman čovjek, koji, kad plod dozori, dolazi sa srpom i požanje ga*.<sup>51</sup> — U skraćenom obliku prva dva logija dolaze u gl. 103 T: *Blažen čovjek, koji zna, odakle razbojnici dolaze, da ustane i sakupi svoju . . . i opaše se oko bokova, prije nego uđu*.<sup>52</sup> Prvi je logij citat prema Mt 24, 43; L 12, 39 (*A ovo znajte: kad bi domaćin znao, o kojoj straži kradljivac dolazi, bdio bi i ne bi dopustio potkopati kuće*). Početak drugog logija je parafraza Mt 24, 44a; L 12, 40a (*Zato i vi budite pripravní —*), a dalji njegov tekst citat prema L 12, 35a (*Neka vam bokovi budu opasani . . .*) i reminiscencija na Mt 24, 44b; L 12, 40b (*. . . jer u čas, kad ne mislite, Sin čovječji dolazi*). Logij L 12, 35, koji je umetnut u drugi logij T, dolazi u tekstu o budnim slugama, nešto prije logija L 12, 39—40, iza kojega slijedi tekst o vjernom upravitelju. Čitav taj odlomak nalazi se izvan eshatološke besjede. Mt je izostavio tekst o budnim slugama, a s njime i logij L 12, 35; sve ostalo prenio je u eshatološku besjedu. Napokon, u trećem logiju, tekst o vjernom upravitelju autor T zamijenio je logijem prema Mk 4, 29 (*A čim plod dopusti, brže se on laća srpa, jer eto žetve*), koga nema u

<sup>50</sup> Basileusêi kai basileusas anapaêsetai — admirabitur et fiet rex super totum.

<sup>51</sup> Propter hoc dico quia si sciet dominus quia venturus est fur, vigilabit antequam veniat, et non sinet aum fodere in domum suam regni sui ut (as)portet vasa eius. Vos autem vigilate in conspectu mundi, cingite vos super lumbos vestros in magna potestate . . . Sit in medio vestri homo disciplinatus: cum fructus maturatus est, venit festinanter habens falcem suam in manu sua et messuit eum.

<sup>52</sup> Beatus est homo qui cognoscit ex [qua] parte latrones ingredientantur, ut surg[at] et congregat [ . . . ] suam et cingat se super lumbum suum [an]tequam introeant.

Mt i L. Tako pomoću teksta T možemo saznati, kakav je bio prvobitni aramejski tekst, i kako su ga autori pojedinih evanđelja kompilirali.

U gl. 40. T nalazi se logij: *Loza je posađena mimo Oca, i jer nije ojačala, iščupat će se i propasti.*<sup>53</sup> — To je, na prvi pogled, parafraza logija Mt 15, 13 (*Svaki nasad, koji ne posadi Otac moj nebeski, iskorijeniće se*). Sličan logij nalazi se u I 15, 6 (*Ako tko ne ostane u meni, izbacit će se kao loza i osušiti*). Međutim, u T se ne govori o nasadu (Mt), nego o lozi (I). Osim toga, tekst u Mt je na ovom mjestu dodatak.<sup>54</sup> Na temelju svega toga može se zaključiti, da logij T nije preuzet iz Mt, nego iz njegova aramejskog predloška, koji je ujedno bio i predložak I.

#### b) Podudaranje logija Tomina evanđelja s Matejem

U gl. 14 T nalazi se logij: *Ta ono, što će ući u vaša usta, neće vas onečistiti; nego ono, što će izaći iz vaših usta, to će vas onečistiti.*<sup>55</sup> — To je citat prema Mt 15, 11 (*Ne onečišćuje čovjeka što ulazi u usta; nego što iz usta izlazi — to čovjeka onečišćuje*). U Mk 7, 15 kaže se to isto, ali drugim riječima (*Ništa, što izvana ulazi u čovjeka ne može ga onečistiti, nego što iz čovjeka izlazi — to ga onečišćuje*). Logij Mk stariji je od logija Mt<sup>54</sup>, ali se, prema svjedočanstvu T, ovaj logij nalazio već u aramejskom predlošku Mt.

U gl. 34 T nalazi se logij: *Ako slijepac vodi slijepca, padaju obojica dolje u jamu.*<sup>56</sup> To je citat prema Mt 15, 14 (*A ako slijepac slijepca vodi, obojica će u jamu pasti*). Istoga je sadržaja i tekst L 6, 39, ali prestiliziran (*Može li slijepac slijepca voditi? Neće li obojica u jamu upasti?*). Prema svjedočanstvu T u Mt je sačuvano starije stanje.

U gl. 48 T nalazi se logij: *Ako dvojica žive u međusobnom miru u istom domu, reći će gori: premjesti se, i premjestit će se.*<sup>57</sup> U gl. 106. T nalazi se sličan logij: *Kada učinite dvoje jednim, postat ćete sinovi čovjeka, i ako kažete: Goro, premjesti se, premjestit će se.*<sup>58</sup> — Paralelan tekst za rečenicu: *Goro, premjesti se, i premjestit će se dolazi na četiri mjesta u sinoptičkim evanđeljima: 1. Mt 17, 20 (ako imadnete vjere, koliko je zrno gorušično, te reknete ovoj gori: Premjesti se odavde onamo! — premjestit će se); 2. L 17, 6 (Da imate vjere, koliko je zrno gorušično, rekli biste ovom dudu: Iščupaj se s korijenom i presadi se u more! I on bi vas poslušao); 3. Mt 21, 21 (ako budete imali vjeru i ne posumnjate, činit ćete ne samo ovo sa smokvom, nego — reknete li i ovoj gori: Digni se i baci u more! — i u srcu svome ne posumnja, nego vjeruje, da će se to, što kaže, dogoditi — i doista, bit će tako!); 4. Mk 11, 23 (rekne li tko ovoj gori: Digni se i baci u more! — i u srcu svome ne posumnja, nego vjeruje, da će se to, što kaže, dogoditi — doista bit će mu!). Logiju u T najviše odgovara prvi logij, a njemu je najbliži drugi.<sup>59</sup> Prvi se logij nalazi u tekstu o opsjednutom padavičaru Mt 17,*

<sup>53</sup> Vitis plantata est extra Patrem, et cum non fortificata sit, evellitur e radice sua et peribit.

<sup>54</sup> Uspor. P. Benoit et M.-E. Boismard, O. c., str. 234.

<sup>55</sup> id enim quod intrabit in os vestrum non coinquinabit vos, sed id quod egredietur ex ore vestro, illud coinquinabit vos.

<sup>56</sup> Caecus si duceret caecum, cadunt ambo deorsum in foveam.

<sup>57</sup> Si duo habent pacem alter cum altero in hac domo sola, dicent monti quia: Transfer te, et transferetur.

<sup>58</sup> Quando facietis duo unum, fietis filii hominis, et si dicetis: Mons, transfer te, transferetur.

<sup>59</sup> Uspor. P. Benoit et M.-E. Boismard, C. c., str. 259–260.

14—20. Taj tekst dolazi također u Mk 9, 14—25; L 9, 37—42, ali Mk 9, 23 ima samo sažetak logija (*Sve je moguće onome, koji vjeruje*), a L je čitav logij odvojio od teksta, djelomično ga izmijenio i prenio na drugo mjesto (L 17, 6). U trećem i četvrtom logiju tekst je proširen i dolazi u parabolici o neplodnoj smokvi Mt 21, 18—22; Mk 11, 20—25 (L 13, 6—9 ima drugu parabolici o smokvi). Prema svjedočanstvu T u Mt je najbolje sačuvan tekst logija, a kako smo vidjeli, i njegovo prvobitno mjesto. Reminiscencije na ove logije dolaze u I 14, 13; 15, 7; 16, 23.

U gl. 107 T nalazi se parafraza parabole o dobrom pastiru. Ova parabolici ima uglavnom sve elemente parabole Mt 18, 12—13. U L 15, 3—6 tekst Mt je djelomično parafraziran, a djelomično izmijenjen i proširen. Prema svjedočanstvu T tekst Mt stariji je od teksta L.

U gl. 23 T nalazi se logij: *Izabrat ću vas jednoga od tisuće i dva od deset tisuća, i stajat će jedan sam*<sup>61</sup>, a u gl. 75 T nalazi se logij: *Mnogi stoje pred vratima, ali su osamljenici oni, koji će ući u mjesto svadbe*.<sup>62</sup> Obadva su logija reminiscencija na završetak parabole o svadbenoj večeri u Mt 22, 14 (*Doista mnogo je zvanih, malo izabranih*). Drukčiji je završetak ove parabole u L 14, 24 (*A kažem vam, nijedan od onih pozvanih neće okusiti moje večere*). Unatoč ovom podudaranju između Mt i T, L je u samom tekstu parabole (14, 16—23) sačuvao starije stanje. Mt je, kako ćemo vidjeti, u svojoj parabolici motivu uzvanika, koji se nisu odazvali, dodao motiv kažnjavanja uzvanika, koji je ušao bez svadbenog ruha. Na temelju reminiscencija u T ne bi se moglo zaključiti, koji je od spomenutih dvaju logija kanonskih evanđelja stariji.

### c) Podudaranje logija Tomina evanđelja s Lukom

U gl. 54 T nalazi se logij: *Blaženi su siromasi, jer je vaše kraljevstvo nebesko*.<sup>63</sup> — To je citat L 6, 20 (*Blaženi siromasi, jer je vaše kraljevstvo Božje!*). Sličan logij ima i Mt 5, 3 (*Blaženi siromasi duhom, jer je njihovo kraljevstvo nebesko!*). Kako se vidi, glavna je razlika u tome, što je u Mt iza riječi *siromasi* dodana riječ *duhom*. Prema svjedočanstvu T možemo zaključiti, da je tekst L prvobitan.

U gl. 69 T nalazi se logij: *Blaženi, koji gladuju, da se nasiti utroba onoga, koji hoće*.<sup>64</sup> — To je citat prema L 6, 21 (*Blaženi, koji sada gladujete, jer ćete se nasititi!*). U logiju Mt 5, 6 (*Blaženi, koji gladuju i žedaju pravедnosti, jer će se nasititi!*) nalazi se dodatak i žedaju pravедnosti. Prema tome, a i prema svjedočanstvu T, tekst L je prvobitan.

U gl. 68 T nalazi se logij: *Blago vama, kad vas zamrže i usprogone; neće naći mjesta u mjestu, kamo su vas prognali*.<sup>65</sup> — To je djelomično citat, a djelomično parafraza logija L 6, 22 (*Blago vama, kad vas zamrže ljudi, i kad vas izopće i pogrde, te izbace ime vaše kao zločinačko zbog sina čovječjega!*). U Mt 5, 11 (*Blago vama, kad vas — zbog mene —*

<sup>60</sup> Regnum assimilatum est homini pastori habenti centum oves; una in eis erravit, quae maxima est; reliquit nonaginta novem et quaevisit illam unam, donec inveniret eam; cum laboravit, ait ovi quia. Amo te plus quam nonaginta novem.

<sup>61</sup> Eligam vos unum e mille et duos e decem milibus et stabunt unus solus.

<sup>62</sup> Multi stant apud ianuam, sed solitarii sunt qui intrabunt in locum nuptiarum.

<sup>63</sup> Beati sunt pauperes, quia vestrum est regnum caelorum.

<sup>64</sup> beati ii qui esurientes sunt, ut saturent ventrem eius qui vult.

<sup>65</sup> Vos beati estis quando oderint vos, et persequantur vos; et non invenient locum in loco in quem persecuti sunt vos.

*pogrde i prognaju, i sve zlo slažu protiv vas!*) tekst logija ima prema T i L dodatak *i sve zlo slažu protiv vas*. Prema tome tekst L vjernije reproducira prvobitno stanje.

U gl. 45 T nalazi se logij: *Ne ubiru s trnja grožđe ni s čička smokve, jer ne daju ploda. Dobar čovjek iznosi dobro iz svoga blaga, a zao čovjek iznosi zlo iz svoga zloga blaga, koje je u njegovu srcu, i govori zlo; jer iz obilja srca iznosi zlo.*<sup>66</sup> — To je slobodan citat prema L 6, 44—45 (*S trnja se ne beru smokve, niti se s gloga grožđe trga. Dobar čovjek iz dobra blaga srca svojega iznosi dobro, a zao iz zla iznosi zlo. Ta iz obilja srca usta mu govore*). U Mt 7, 16—18 ovaj je logij L parafraziran i izmijenjen (*Bere li se s trnja grožđe ili s bodljikave smokve? Tako svako stablo dobro rađa plodovima dobrim, a nevaljalo stablo rađa plodovima zlim*). Iz podudaranja T i L možemo zaključiti, da je tekst L prvobitan.

Do svih u ovoj glavi spomenutih izmjena u Mt došlo je prigodom organizacije besjede na gori.

U gl. 39 T nalazi se logij: *Farizeji i književnici uzeše ključeve znanja i sakriše ih; sami ne uđoše, a onima, koji hoće ući, ne dopustiše*<sup>67</sup>. — Taj je logij slobodan citat L 11,52 (*Jao vama, zakonoznanci! Uzeste ključ znanja: sami ne uđoste, a spriječiste one, koji htjedoše ući*). Isti tekst nalazi se u Mt 23, 13, ali u izmijenjenom obliku (*Jao vama pismoznanci i farizeji! Licemjeri! Zaključavate kraljevstvo nebesko pred ljudima: sami ne ulazite, a ne date ulazi ni onima, koji bi htjeli*). Do izmjene u Mt vjerojatno je došlo prigodom oblikovanja druge besjede Mt protiv farizeja.

U gl. 16 T nalazi se logij: *Možda misle ljudi, da sam donio mir na svijet, a ne znaju, da sam donio rastavu, oganj, mač, rat; ta petoro će biti u jednom domu, troje protiv dvoga, otac protiv sina, sin protiv oca, i bit će osamljenici*<sup>68</sup>. — To je citat L 12, 51—53 (*Mislite li, da sam došao mir dati zemlji? Nipošto, kažem vam, nego razdjeljenje. Ta bit će od sada petorica u jednoj kući razdijeljena, razdijelit će se trojica protiv dvojice i dvojica protiv trojice — otac protiv sina i sin protiv oca, mati protiv kćeri i kći protiv matere, svekrva protiv snahe i snaha protiv svekrve*). U Mt 10, 34—36 nalazi se isti logij, ali izmijenjen i malo skraććen. (*Ne mislite, da sam došao mir donijeti na zemlju. Ne, nisam došao donijeti mir, nego mač. Ta došao sam rastaviti čovjeka od oca njegova i kćer od majke njezine, i snahu od svekrve njezine; i neprijatelji će čovjeku biti ukućani njegovi*). Mt je ovaj logij odvojio od konteksta, u kojem se nalazi u L i unio ga u apostolsku besjedu. Tom prilikom došlo je i do njegove izmjene. Prema tome T i L predstavljaju prvobitno stanje.

<sup>66</sup> Non colligunt uvae et spinis neque carpunt ficus et tribulis; non dant enim fructum. Bonus homo affert bonum et thesauro suo; malus homo affert mala et thesauro suo malo qui est in corde eius et dicit mala; ex abundantia enim cordis effert mala.

<sup>67</sup> Pharisaei scribaeque ceperunt claves gnosis et absconderunt eas; neque intraverunt et eos qui volunt intrare non siverunt.

<sup>68</sup> Forsitan putant homines quia veni iacere pacem super mundum et non cognoscunt quia veni iacere divisiones super terram, ignem, gladium, bellum; quoniam enim fiet in domo, tres fiet adversus duos et duo adversus tres, pater super filium et filius super patrem et stabunt solitarii.

U gl. 64 T nalazi se parabola o velikoj večeri<sup>69</sup>. — To je parafraza parabole L 14, 16—24. U obadva teksta ista je kompozicija parabole, ali su pojedinosti različne. Dok su u T nabrojena četiri uzvanika, u L se spominju samo tri. Isprike uzvanika slične su, ali nisu posve iste. U T je to: 1. obračun s dužnicima; 2. kupnja kuće; 3. pripravljanje svadbene večere i 4. ubiranje zakupnine za njivu, a u L: 1. obilaženje kupljene njive (T4); 2. pregledanje kupljenih volova; 3. nedavna ženidba uzvanika (T3). Razlika je i pri kraju parabole. U T dolazi samo jedno pozivanje beskućnika, a u L dva. Prema tome nije tekst T prepisan iz teksta L, a niti L iz T. Ali u svakom slučaju obadva teksta imaju isti izvor, koji autori interpretiraju svaki na svoj način. — Ista parabola nalazi se u Mt 22, 1—14, ali znatno izmijenjena. Prije svega to nije parabola o velikoj večeri, nego parabola o svadbi kraljeva sina. Nadalje, uzvanici se ne spominju pojedinačno, nego općenito i ukratko: jedan je otišao na njivu, a drugi za trgovinom; ostali zlostaviše i ubiše kraljeve slugu, a kralj ih zbog toga dade ubiti i grad njihov spaliti. U drugom dijelu parabole Mt dodaje novi motiv; to je gost s ulice, koji nije obukao svadbenu ruhu, a kralj ga zbog toga dade baciti u tamnicu. Da tekst Mt nije prepisan iz L, nego iz aramejske matice ili predložka Mt, može se zaključiti iz dva različna detalja Mt: 1. odlazak nekih uzvanika za trgovinom (T1); 2. samo jedno pozivanje beskućnika (T). Bez osnova bi bila pretpostavka, da je autor T ovaj tekst ekscerpirao iz nekoga nepoznatog dokumenta Q, tobožnjeg zajedničkog izvora logija Mt i L<sup>70</sup>.

U gl. 55 T nalaze se logiji: *Tko ne zamrzi oca svoga i majku svoju, neće moći postati moj učenik, i tko ne zamrzi braću i sestre svoje kao ja i ne ponese križ svoj kao i ja, neće biti mene dostojan*<sup>71</sup>. Ovi su logiji citat prema L 14, 26—27 (*Dode li tko k meni, a ne mrzi svog oca i majku, ženu i djecu, braću i sestre, pa i sam svoj život, ne može biti moj učenik! I tko ne nosi svoga križa i ne ide za mnom, ne može biti moj učenik!*) — Razlika je između T i L samo u posljednjoj rečenici: prema *neće biti mene dostojan* u T stoji u L *ne može biti moj učenik*. Da protumačim ovu razliku, povezat ću tekst T i L sa srodnim tekstovima u sinoptičkim evanđeljima. To je prije svega tekst Mt 10, 37—38 (*Tko ljubi oca ili majku više nego mene, nije mene dostojan. Tko ne uzme svoga križa i ne pođe za mnom, nije mene dostojan*). Prvi dio teksta T, L i Mt dolazi još jedanput u svim sinoptičkim evanđeljima, ali u drugom obliku; *I tko god ostavi kuće, ili braću, ili sestre, ili oca, ili majku, ili ženu, ili djecu ili polja poradi imena mojega; stostruko će primiti i život vječni baštiniti* (tako Mt 19, 29; slično Mk 10, 29—30; L 18, 29—30 u istom kontekstu). Drugi dio spomenutog teksta dolazi također, nešto izmijenjen, još jedanput. *Hoće li tko za mnom, neka se odreće samoga sebe, neka uzme križ svoj i neka ide za mnom* (tako Mt

<sup>69</sup> Homo habebat hospites, et cum praeparavit cenam, misit servum suum ut invitaret hospites. Abiit ad primum et ait ei quia: Dominus meus invitat te; ait quia: Debentur mihi pocuniae a mercatoribus; venturi sunt usque ad me ad vesperam; abibo et iubebo eis; recuso cenam. Abiit usque ad alium et ait ei quia: Dominus meus invitat te; ait ei quia: Emi domum, et rogant me diem; non vacabo. Venit usque ad alium et ait ei quia: Dominus meus invitat te; ait ei quia: Amicus meus faciet nuptias et ego sum qui faciet cenam; non potero venire; recuso cenam. Abiit usque ad alium et ait ei quia: Dominus meus invitat; ait ei quia: Emi vicum; abiens sum ad capienda tributa; non potero venire; recuso. Venit servus et dixit domino suo quia: Ii quos invitasti ad cenam recusaverunt. Ait dominus servo suo quia. Abi ad partem exteriorum ad vias; eos quos invenies affer ut cenent; emptores negotiatoresque non intrabunt in loca Patris mei.



16, 24; slično Mk 34; L 9, 23 u istom kontekstu). Iz usporedbe teksta T sa svim citiranim tekstovima u sinoptičkim evanđeljima vidimo, da se prvi njegov dio odnosi na učenike, a drugi na sve Kristove sljedbenike. Prema tome samo u prvi dio pristaje rečenica *neće moći postati moj učenik*, a u drugi *neće biti mene dostojan*, kako je u T. U L je došlo do izjednačenja drugoga dijela s prvim (*ne može biti moj učenik*), a u Mt prvoga dijela s drugim (*nije mene dostojan*). Dakle je tekst u T, s obzirom na ove dvije rečenice, prvobitan. Iz podudaranja ostaloga teksta možemo također zaključiti, da je i čitav tekst ovih dvaju logija u T i L prvobitan. Ovome zaključku naoko se protive logiji u gl. 101 T: *Tko ne zamrzi oca svoga i majku svoju kao ja, neće moći postat moj učenik. Tko ne ljubi oca svoga i majku svoju kao ja, neće moći postati moj učenik, jer majka moja . . . istinita dala mi je život*<sup>72</sup>. — Prvi logij je isti kao u glavi 55 T, a drugi je reminiscencija na Mt 10, 37. Međutim, smisao je ovoga drugoga logija T različan od smisla logija Mt, pa je to vjerojatno osobni dodatak autora T prvome logiju kao njegovo objašnjenje ili njegova kontroverza. Nameće se još pitanje, kako je došlo do izmjene logija Mt 10, 37. U L je taj logij povezan uz parabolu o velikoj večeri; vjerojatno je tako bilo i u aramejskom praevanđelju. U Mt je ovaj logij prenesen u apostolsku besjedu, pa je vjerojatno prigodom toga prenošenje došlo i do promjene teksta.

U gl. 61 T nalazi se logij: *Dva će ondje počivati na postelji; jedan će umrijeti, drugi će živjeti*<sup>73</sup>. — To je citat prema L 17,34 (*one će noći dvojica biti na jednoj postelji: jedan će se uzeti, drugi će se ostaviti*). Isti tekst dolazi i u Mt 24, 40, ali u izmijenjenom obliku (*Dvojica će tada biti u polju: jedan će se uzeti, drugi ostaviti*). Iz podudaranja T i L možemo zaključiti, da je njihov tekst prvobitan. U L se ovaj logij nalazi izvan eshatološke besjede, a u Mt je unesen u eshatološku besjedu, pa je vjerojatno tom prilikom došlo i do izmjene u tekstu logija.

### 3. ODNOS LOGIJA TOMINA EVANĐELJA PREMA LOGIJIMA KOJI DOLAZE SAMO U JEDNOM KANONSKOM EVANĐELJU

U dosadašnjem istraživanju odnosa Tomina evanđelja prema kanonskim evanđeljima upozorio sam na činjenicu, da se aramejsko evanđelje, iz koga je autor Tomina evanđelja crpao podatke za svoje logije, nije u svemu podudaralo s praevanđeljem. Bilo je dakle u njemu i logija, koji su se nalazili u predlošcima samo nekih ili samo jednoga kanonskog evanđelja. Pomoću materijala, koji ću analizirati u ovoj glavi, pokušat ću pobliže odrediti odnos Tomina evanđelja prema tim kanonskim evanđeljima, a ujedno nadopuniti ono, što sam dosada iznio o postanku i međusobnom odnosu pojedinih kanonskih evanđelja.

<sup>70</sup> Uspor. P. Benoît et M.-E. Boismard, O. c., str. 344—345.

<sup>71</sup> Is qui non oderit patrem suum matremque suam non poterit fieri discipulus mihi, et (qui non) oderit fratres suos sororesque suas et (non) portabit crucem suam sicut ego non erit dignus me.

<sup>72</sup> Is qui non oderit patrem suum matremque suam sicut ego non poterit fieri discipulus mihi; et is qui non diliget patrem suum matremque suam sicut ego non poterit fieri discipulus mihi; mater mea enim . . . mater mea autem vera dedit mihi vitam.

<sup>73</sup> Duo requiescent ibi super grabatum; unus morietur, unus vivet.

a) *Podudaranje logija Tomina evanđelja s Matejem*

U gl. 32 T nalazi se logij: *Grad sagrađen na visokoj gori i utvrđen ne može pasti niti se sakriti*<sup>74</sup>. To je citat prema Mt 5, 14 (*Ne može se sakriti grad, koji leži na gori*), proširen reminiscencijom na Mt 7, 24—25 (*Stoga, tko god sluša ove moje riječi i izvršava ih, prisposodbit će se mudru čovjeku, koji sagrađi kuću na stijeni. Zapljušti kiša, navale bujice, duhnu vjetrovi i sruče se na tu kuću, ali ona ne pada. Jer — utemeljena je na stijeni; slično L 6,48*). — Logij o gradu na gori unesen je u Mt u besjedu na gori, i to u prvu parabolu o svjetiljci (Mt 5, 14—16; Mk 4, 21; L 8, 16). U Mk i L parabola o svjetiljci dolazi iza tumačenja parabole o sijaču, pa je to vjerojatno njezino prvobitno mjesto. Do unošenja logija o gradu na gori u tu parabolu Mt vjerojatno je došlo prigodom njezina premještanja u besjedu na gori. To se moglo dogoditi već u aramejskom predlošku Mt.

U gl. 62 T nalazi se logij: *Što će učiniti tvoja desnica, neka ne zna lijeva, što čini*<sup>75</sup>. — To je citat prema Mt 6, 3 (*Ti naprotiv, kada daješ milostinju — neka ti ne zna lijeva, što čini tvoja desnica*). U gl. 93 T nalazi se logij: *Ne dajte sveto psima, da ga ne bace na smetište; ne bacajte biser svinjama, da ne učine ono*<sup>76</sup>... To je citat prema Mt 7, 6 (*Ne dajte svetinje psima! Niti svoga bisera bacajte pred svinje, da ga ne pogaze nogama pa se okrenu i rastrgaju vas*). Obadva logija dolaze u Mt u besjedi na gori, nemaju paralele u Mk i L, ali su se vjerojatno nalazila već u aramejskom predlošku Mt, na što upućuje njihovo postojanje u T.

U gl. 39 T nalazi se logij: *A vi budite mudri kao zmije i bezazleni kao golubovi*<sup>77</sup>. — To je doslovan citat Mt 10, 16 (*Budite, dakle, mudri kao zmije, a bezazleni kao golubovi*). Taj se logij nalazi u apostolskoj besjedi u tekstu o progonstvima (Mt 10, 16—21). Prvobitno mjesto ovoga teksta nalazi se u eshatološkoj besjedi (Mk 13, 9—13; L 21, 12—19). Prigodom njegova prenošenja u apostolsku besjedu dodan mu je u Mt spomenuti logij.

U gl. 90 T nalazi se logij: *Pridite k meni, jer je moj jaram lak i moja vlast blaga, i naći ćete mir za sebe*<sup>78</sup>. — To je parafraza logija Mt 11, 28—29 (*Dodite k meni svi vi, izmoreni i opterećeni, i ja ću vas odmoriti. Uzmite jaram moj na sebe, jer sam krotka i ponizna srca, i naći ćete spokoj dušama svojim*). Ovaj logij Mt dolazi iza teksta o evanđelju objavljenom siromašnima (Mt 10, 25—27). Taj tekst ima paralelu u L 10, 21—22. Iza njega dolazi u L 10, 23—24 tekst o sreći apostola, što su ugledali Isusa. Mt je ovaj drugi tekst prenio u besjedu u parabolama Mt 13, 16—17) i spojio ga je sa srodnim tekstom uzetim iz proroka Izaije (Mt 13, 14—15; Mk 4, 12; L 8, 10). Na prvobitno mjesto ovoga drugoga teksta stavio je logij Mt 11, 28—29, čija se parafraza nalazi u T.

<sup>74</sup> Civitas quae aedificatur super montem altum quae fortificata est, non possibile est ut cadat neque poterit abscondi.

<sup>75</sup> Id quod dextera tua faciet, ne sinistra tua sciat quid faciat.

<sup>76</sup> Ne detis quod sanctum est canibus, ut non iaciant ea in sterilinguium; ne iaciatis margaritas, ut non faciant illud...

<sup>77</sup> Vos autem estote prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae.

<sup>78</sup> Venite usque ad me, quia benignum est iugum meum et dominatio mea mitis est; et invenietis requiem vobis.

Prema tome taj se logij nije nalazio u prvobitnom tekstu aramejskog praevanđelja, ali se mogao nalaziti već u predlošku Mt<sup>79</sup>.

U gl. 57 T nalazi se skraćena parafraza parabole o kukolju i pšenici, koja dolazi u Mt 13, 24—30<sup>80</sup>. — Da bismo shvatili postanak ove parabole i njezino značenje za određivanje međusobnog odnosa sinoptičkih evanđelja, ispitat ćemo najprije njezino mjesto i vezu s ostalim tekstom tih evanđelja. Na istome mjestu, tj. poslije tumačenja parabole o sijaču, a između parabole o svjetiljci i parabole o gorušičnom zrnu nalazi se u Mk 4, 26—29 parabola o dobrom sjemenu. Parabole o svjetiljci nema u Mt na tome mjestu, jer je prenesena u besjedu na gori. U L nema parabole o dobrom sjemenu, a parabola o gorušičnom zrnu prenesena je na drugo mjesto.

Spomenute tri parabole: o sijaču, o dobrom sjemenu i o gorušičnom zrnu povezane su međusobno istim motivom i sličnim sadržajem: posijano sjeme klija, raste i donosi plod — pa se može pretpostaviti, da su se na okupu nalazile i u aramejskom praevanđelju. Zbog istoga motiva s pričom o sijaču parabola o dobrom sjemenu izostavljena je u L, a u Mt je zamijenjena parabolom o kukolju u pšenici. Pokušat ću protumačiti, kako je do toga došlo. Parabola o dobrom sjemenu djelomično je ponavljanje parabole o sijaču, pa nije čudo, da je u L izostavljena. U Mt, naprotiv, dodan joj je motiv o kukolju, i time je poprimila novo značenje, koga prije nije imala. Parabola o kukolju u pšenici dolazi i kod Epifanija. Iz nekoliko podudaranja između Epifanija i T možemo zaključiti, da je njihova verzija starija od verzija Mt, drugim riječima, da se nalazila već u aramejskom tekstu evanđelja, odakle su je preuzeli autori svih triju spomenutih tekstova<sup>81</sup>.

Za određivanje postanka parabole o kukolju u pšenici važna je i činjenica, da u T pored te parabole, dolazi jedna reminiscencija i jedan citat iz parabole o dobrom sjemenu<sup>82</sup>. Prisutnost spomenute reminiscencije i citata u T ne mogu se protumačiti drukčije, nego da je u aramejskom evanđelju, iz koga je autor T crpao svoje logije, bio tekst, u koji je već bila unesena parabola o kukolju i pšenici, ali iz njega još nije bila izbačena parabola o dobrom sjemenu, pa su se tako u njemu našle obje parabole jedna uz drugu, a njihovi elementi ušli u T.

U gl. 109 T nalazi se parabola o blagu sakrivenom na njivi<sup>83</sup>. — Ta parabola ima paralelu u Mt 13, 44 (*Kraljevstvo je nebesko, kao kad je blago skriveno na njivi: čovjek ga pronade, sakrije, sav radostan ode, proda sve, što ima, i kupi tu njivu*). — U gl. 76 T nalazi se parabola o dragocjenom biseru<sup>84</sup>. — To je parafraza parabole Mt 13, 45—46. (*Nadalje, kraljevstvo je nebesko, kao kad trgovac traga za lijepim biserjem: pronade jedan dragocjen biser, ode, rasproda sve, što je imao, i kupi ga*).

<sup>79</sup> Uspor. P. Benoit et E.-M. Boismard, *O.c.*, str. 170.

<sup>80</sup> Regnum patris assimilatum est homini habenti semen bonum; inimicus euis venit nocte et seminavit zizanium cum semine bono; homo non sivit eos decerpere zizanium; ait quia: Ne forte abeat is ut decerpamus zizanium et decerpatis triticum cum ea; in die enim mesis zizaniae manifestabuntur, decerpentur et comburentur.

<sup>81</sup> Uspor. P. Benoit et E.-M. Boismard, *O.c.*, str. 191.

<sup>82</sup> Uspor. str. 232 ove rasprave.

<sup>83</sup> Regnum assimilatum est homini habenti in agro suo thesaurum absconditum ignotum ei; et postquam mortuus est, reliquit eum filio suo; filius non cognoscebat, accepit agrum illum et vendidit eum; et is qui emit eum venit arans, invenit thesaurum et coepit dare pecuniam quibus vult.

<sup>84</sup> Regnum Patris assimilatum est homini negotiari qui habet onus, qui invenit margaritam; negotiator ille sapiens est; vendidit onus et emit sibi margaritam solam.

— U gl. 8 T nalazi se parabola o ribarskoj mreži<sup>85</sup>. — To je parafraza parabole Mt 13, 47—48. (*Nadalje, kraljevstvo je nebesko, kao kad mreža bačena u more zahvati svakovrsne ribe. Kad se napuni, izvuku je na obalu, sjednu i skupe dobre u sudove, a loše izbace*). — Sve tri parabole navodim zajedno, jer tako dolaze u Mt na kraju besjede u parabolama, iza objašnjenja zašto je Isus govorio narodu u parabolama (Mt 13, 34—35). Ovoga objašnjenja nema doduše u L, a razlikuje se od objašnjenja u Mk (4, 33—34), ali u svakom slučaju to je završetak teksta o parabolama. Prema tome su sve tri parabole, kao i tumačenje parabole o kukolju (Mt 13, 36—43), kasniji dodatak, koga nije bilo u tekstu aramejskog praevanđelja. Drugo je pitanje, da li se autor T unoseći ove parabole u evanđelje služi aramejskim predloškom Mt, ili njegovim grč. prijevodom. Prva je parabola T opširnija od parabole Mt. Vidjeli smo, da autor T nije nikada proširivao, nego je skraćivao tekst kanonskih evanđelja. Iz toga bi se moglo zaključiti, da se autor T za ovu parabolu, a vjerojatno i za ostale dvije poslužio aramejskim predloškom Mt.

U gl. 30 grč. originala T nalazi se logij: *Gdje su trojica bogovi, bogovi su; gdje je jedan sam, ja sam s njime* (u koptskom prijevodu posljednja je rečenica proširena: *gdje su dvojica ili jedan, ja sam s njime*<sup>86</sup>). — To je parafraza Mt 18, 20 (*Ta gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam i ja među njima*). Ovog logija nema u Mk i L.

b) *Podudaranje logija Tomina evanđelja s Markom* Uspor. str. 232 ove rasprave (parabola o dobrom sjemenu).

c) *Podudaranje logija Tomina evanđelja s Lukom*

U gl. 95 T nalazi se logij: *Ako imate novaca, ne dajte u najam, nego dajte... onome, koji vam neće vratiti*<sup>87</sup>. — To je citat prema L 6, 35 (*Činite dobro i pozajmljujte jedni drugima ne nadajući se ničemu odatle*). Ovaj logij nalazi se u tekstu o ljubavi prema neprijateljima (L 6, 27—35), koji je povezan s tekstom o blaženstvima (L 6, 20—26). U Mt su ova dva teksta odvojena (prvi se nalazi u Mt 5, 43—47, a drugi u Mt 5, 3—12, i to u besjedi na gori), pa je vjerojatno prigodom njihova odvajanja logij ispušten.

U gl. 79 T nalaze se logiji: *Reče žena iz mnoštva: Blažena utroba, koja te nosila, i prsa, koja su te hranila. Reče joj: Blaženi oni, koji su čuli očevu riječ i istinski je sačuvali. Nastat će dani, i govorit ćete: Blažena utroba koja nije začela, i prsa, koja nisu dala mlijeko*<sup>88</sup>. — Prvi dio ovih logija je citat prema L 11, 27—28 (*Dok je on to govorio, povika neka žena iz mnoštva: Blažena utroba, koja te nosila, i prsi, koje si sisao! On odgovori: Još blaženiji oni, koji slušaju riječ Božju i čuvaju je*). Drugi je dio citat prema L 23, 29 (*Jer evo idu dani, kad će se govoriti: Blago nerotkinjama, utrobama, koje ne rodiše, i sisama, koje ne dojiše*). Prije prvoga dijela logija dolazi u L tekst o Isusovoj prepirci s farizejima

<sup>85</sup> Homo assimilatus est piscatori intelligenti qui iecit sageman suam in mare et traxit eam e mari repletam piscibus parvis; in eis invenit magnum piscem bonum piscator intelligens; eiecit parvos omnes pisces deorsum in mare, elegit magnum piscem sine labore.

<sup>86</sup> Hopou ean ošin g' theoi, eisin theoi hopou heis estin monus autói, egó eimi met' autou — Ubi sunt tres dñi, dñi sunt; ubi sunt duo aut unus, ego sum cum ea.

<sup>87</sup> Si habetis pecuniam, ne detis in usuram, sed date... ei a quo non capietis eas.

<sup>88</sup> Ait femina ei in multitudinē quia: Beatus venter qui portavit te et ubera quae nutriverunt te. Ait ei quia: Beati ii qui audierunt verbum Patris et servaverunt illud vere. Dies enim fient et dicetis quia: Beatus venter qui non concipet et ubera quae non dederunt lac.

(L 11, 14—23) i o ponovnom vraćanju nečista duha (L 11, 24—26), s kojim je ovaj prvi dio povezan. Iza njega dolazi tekst o znaku proroka Jone, kraljici Juga i Ninivljanima (L 11, 29—32). U Mt su ova tri teksta ispremještana. Iza teksta o Isusovoj prepirci (Mt 12, 22—30) dolazi tekst o grijehu protiv istine (Mt 12, 31—32) o plodovima dobra i zla (Mt 12, 33—37), o znaku proroka Jone (12, 33—42), i tekst o vraćanju nečistoga duha (Mt 12, 43—45) iza koga nema prvoga dijela spomenutih logija. U L su sva četiri teksta logički povezana; u Mt nema takve veze, pa nije ni čudo, što su prigodom premještanja ispali logiji, koji dolaze u L i T. — Drugi dio logija T dolazi u L u tekstu o susretu Isusa s jeruzalemskim ženama (L 23, 27—31). Toga teksta nema u ostalim kanonskim evanđeljima. Nameće se pitanje, da li su prvobitno oba dijela logija dolazila zajedno, kao u T, ili su bila rastavljena. Drugi se dio logija neposredno nadovezuje na prvi, pa je vjerojatno i prvobitno bilo tako.

U gl. 63 T nalazi se parafraza parabole o ludom bogatašu L 12, 16—21<sup>89</sup>. — Na tu parabolu nadovezuje se u L 12, 22—34 tekst o pouzdanju u Božju providnost, i to riječima: *Zato vam kažem*. S istim početkom prenesen je ovaj tekst u Mt 6, 25—34. 19—21 u besjedu na gori. Ispred parabole o ludom bogatašu dolazi u L 12, 8—12 tekst o priznavanju Krista pred ljudima i u L 12, 13 tekst o zgrtanju varavog bogatstva. Prvi je tekst prenesen djelomično u Mt 10, 32—33. 19—20, u apostolsku besjedu, a djelomično u Mt 12, 32, a drugi je izostavljen prigodom ovoga premještanja, kao i parabola o ludom bogatašu, jer nisu odgovarali zamisli i kompoziciji jedne i druge besjede.

U gl. 21 T nalazi se logij: *A vi bdijte pred svijetom, opašite svoje bokove velikom silom, da razbojnici ne nađu put do vas, jer će naći posjed, koji očekujete*<sup>90</sup>. — Prvi je dio ovoga logija parafraza, a drugi paralela prema L 12, 35—36 (*Neka vam bokovi budu opasani i svjetiljke upaljene, a vi slični ljudima, što čekaju gospodara, kad se vraća sa svadbe, da mu odmah otvore, čim stigne i pokuca*). (Logij L je dio teksta o budnim slugama (L 12, 25—48), koji se nalazi izvan eshatološke besjede. U Mt 24, 45—51 čitav je taj tekst skraćen i prenesen u eshatološku besjedu, pa je tom prilikom izostavljen i spomenuti logij.

U gl. 10 T nalazi se logij: *Bacio sam oganj na svijet, i eto čuvam ga, dok ne plane*<sup>91</sup>. — To je citat prema L 12, 49 (*Oganj dođoh baciti na zemlju, pa i što hoću, nego da plane*). Ovaj logij L dolazi odmah iza teksta o budnim slugama u tekstu o podjeli svijeta (L 12, 49—53). Prvi tekst, kao što je već spomenuto, prenio je Mt u eshatološku besjedu, a drugi u apostolsku besjedu (Mt 10, 1—42). Tom prilikom izostavljen je ovaj logij.

Ako usporedimo logije i parafraze, koji dolaze samo u L i podudaraju se s T, i one, koji dolaze samo u Mt i podudaraju se s T, vidimo, da se međusobno razlikuju. Podudaranja Mt i T su dodaci, kojih nije bilo u aramejskom praevanđelju; naprotiv za podudaranja L i T može se s velikom vjerojatnošću utvrditi, da su to tekstovi, koji su se nalazili

<sup>89</sup> Erat homo dives qui habebat multas pecunias; ait quia: utar pecuniis meis ut seram, metiam, plantem et repleam thesauros meos fructibus; ut non egeam ulla re. Haec sunt quae putabat in corde suo; et in nocte illa mortuus est.

<sup>90</sup> Vos autem vigilate in conspectu mundi; cingite vos super lumbos vestros in magna potestate ut latrones non invenient viam ad veniendum usque ad vos, quoniam usum quem expectatis invenient.

<sup>91</sup> Ieci ignem super mundum, et ecce servo eum donec ardeat.

u aramejskom praevanđelju, a u Mt su ispušteni prigodom premještanja teksta.

Na temelju jednih i drugih podudaranja mogli bismo zaključiti, da je autor T jedne logije i parafraze uzeo iz grč. prijevoda Mt, a druge iz L. Ali u tom slučaju ne bismo mogli objasniti, zašto je autor T iz Mt uzimao samo inovacije, a iz L samo prvobitne tekstove. Zbog toga je vjerojatnija pretpostavka, da je kanonski predložak T bio kompromisan tekst: u jednu ruku čuvao je prvobitan tekst, koji se nalazio u L, a u drugu ruku primio je iz nekog srodnog teksta inovacije, koje su ušle u aramejski predložak i grčki prijevod Mt.

#### d) Podudaranje logija Tomina evanđelja s Ivanom

U gl. 38 T nalazi se logij: *Nastat će dani, kada ćete me tražiti, i nećete me naći*<sup>92</sup>. — To je citat prema I 7, 34 (*Tražit ćete me, i nećete me naći*), ali ujedno i reminiscencija na L 17, 22 (*Doći će dani, kad ćete zaželjati vidjeti i jedan dan sina čovječjega, ali ga nećete vidjeti*).

U gl. 77 T nalazi se logij: *Ja sam svjetlost, koja je nad svima; ja sam sve*<sup>93</sup>. — Ovaj je logij parafraza I 8, 12 (*Ja sam svjetlost svijeta; tko ide za mnom, neće hoditi u tami*).

Ova dva primjera, kao i nekoliko reminiscencija, pokazuju, da je autor T poznavao I, ali se njime malo služio, možda čak samo po sjećanju.

#### e) Podudaranje logija Tomina evanđelja s apostolom Pavlom

U gl. 17 T nalazi se logij: *Dat ću vam, što oko nije vidjelo, i što uho nije čulo, i što ruka nije opipala i što nije ušlo u čovječje srce*<sup>94</sup>. — To je citat Pavlove poslanice Kor I 2, 9 (*Što oko nije vidjelo, uho čulo, niti u srce čovječje ušlo, to je Bog pripremio onima, koji ga ljube*).

Ovaj je citat važan za postanak Tomina evanđelja kao *terminus ante quem non*.

## ZAGLAVAK

U prvom dijelu ove rasprave iznio sam pretpostavku, da je autor Tomina evanđelja svoje logije, koji dolaze i u kanonskim evanđeljima, uglavnom crpio iz nekoga aramejskog praevanđelja, a ne iz sačuvanih grč. prijevoda sinoptičkih evanđelja. U tu svrhu izvršio sam filološko-tekstološku analizu ne samo pojedinih logija, ne samo tekstova sinoptičkih evanđelja, u kojima se ti logiji nalaze, nego i mjesta ovih tekstova u kontekstu evanđelja, u kojima dolaze. Rezultate tih istraživanja iznosim u ovome zaglavku. Upada u oči činjenica, da na pedesetak tako istraženih logija otpada oko dvije trećine, dakle pretežna većina logija, u kojima T i evanđelje, koje se s njime podudara, predstavljaju stariju, odnosno najstariju verziju. U otprilike jednoj četvrtini istraženih logija T se podudara s evanđeljem, u kojem se nalazi mlađa verzija, a kod

<sup>92</sup> dies fient et quaeritis me (et) non invenietis me.

<sup>93</sup> Ego sum lumen, quod est super omnes; ego sum totum.

<sup>94</sup> Dabo vobis id quod oculus non vidit et id quod auris non audivit et id quod manus non palpavit et non ascendit in cor hominis.

preostalih nekoliko logija ne može se ustanoviti, kojoj verziji logiji T pripadaju. Spomenute dvije trećine logija raspoređene su na sva tri sinoptička evanđelja. Vrlo malo ih ima u Mk, jer to nije potpuno, nego skraćeno evanđelje, a pri skraćivanju otpali su većinom logiji, ili čak čitavi tekstovi, u kojima se logiji nalaze. Nešto više ima ih u Mt, koji je kao službeni ili poluslužbeni tekst nekih židovsko-kršćanskih zajednica bio stalno dopunjavan i obnavljan. Ali velika većina, oko četiri petine logija starije verzije nalazi se u L, tekstu, za koji je njegov autor namjere odabrao neki stariji predložak.

Činjenica, da materijal sinoptičkih evanđelja u T predstavlja većinom starije stanje, utvrđuje navedenu pretpostavku, da se autor T pri odabiranju materijala kanonskih evanđelja služio samo jednim kodeksom, i to ili isključivo, ili u većini slučajeva. Glavni je razlog za ovu pretpostavku u tome, što je teško zamisliti, da bi autor T — služeći se sa sva tri grč. prijevoda sinoptičkih evanđelja — u njima odabirao upravo starije logije, koji su se nalazili samo u jednom evanđelju, ili njihovu stariju verziju, ako su se nalazili u više evanđelja. To čak nije moguće s razloga, što autor T nije imao za taj posao potrebnih kriterija, koji su tekovina moderne filološke znanosti. Da je pak taj kodeks bilo neko aramejsko evanđelje, starije od sačuvanih grč. prijevoda evanđelja, dolazimo do zaključka proučavanjem ne samo starijega, nego i mlađega stanja u tim evanđeljima. Do toga mlađega stanja dolazilo je u pojedinim sinoptičkim evanđeljima, kako u Mt i Mk, tako i u L, u većini slučajeva tako, da je stariji logij ili izostavljen, ili zamijenjen, ili kontaminiran, ili mu je dodano nešto novo. Prema tome je mlađe stanje pojedinih evanđelja nastavak starijega, sačuvanog u ostalim evanđeljima. Takvih slučajeva, kako smo vidjeli ima u L malo, a u Mt vrlo mnogo. Usprkos tome ne bi se moglo reći, da je kanonsko evanđelje, s kojim se služio autor T, bilo srodno s L. Moglo je biti srodno i s Mt, ali prije njegova obnavljanja, koje se dogodilo, kako ćemo vidjeti prigodom formiranja njegovih besjeda. Ako je tome tako, kako ćemo protumačiti činjenicu, da se u T nalaze i mlađi logiji Mt, koji su u nj ušli prigodom ili poslije formiranja njegovih besjeda?

Postoje dvije mogućnosti. Prva je ta, da je aramejsko evanđelje, kojim se služio autor T, bio neki kompromisan tekst, koji je u svojoj biti bio arhaičan, ali je naknadno revidiran prema nekom mlađem tekstu Mt. Onome, koji je upućen u suvremenu filološku tekstologiju, poznati su takvi tekstovi, a poznato je i to, da se revizije prema nekom drugom kodeksu nikada nisu provodile dosljedno: u revidiranim se kodeksima pored inovacija redovito nalaze i arhaizmi. Ali postoji i druga mogućnost, da je autor T pored arhaičnog kodeksa, koji mu je služio kao osnovni tekst, imao i neki revidirani kodeks, iz kojega je unosio samo inovacije, kojih u arhaičnom kodeksu nije bilo. Taj revidirani kodeks mogao je biti ili aramejski predložak, ili čak grč. prijevod Mt. Prihvati li se prva ili druga solucija, a u drugoj soluciji prva ili druga alternativa, to je za međusobni odnos sinoptičkih evanđelja od sporedne važnosti.

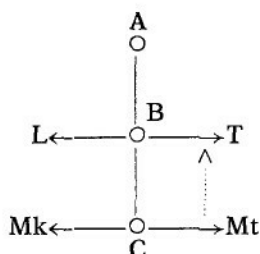
Za njihov međusobni odnos važno je istražiti, na koji je način dolazilo do razlika između pojedinih sinoptičkih evanđelja. Materijal, koji nam u tu svrhu pružaju logiji zajednički s T, služi mi u prvom redu za određivanje odnosa između Mt i L. Jedna je od glavnih činjenica, koja je prouzročila razlike između Mt i L — reorganizacija rasporeda tekstova u Mt. Ta reorganizacija izvršena je uglavnom prigodom formiranja poznatih besjeda Mt. Tom prilikom je autor nove verzije Mt mnoge tekstove, koji su u rasporedu evanđelja imali ustaljeni red, prenio u besjede. Kod toga prenošenja on je, svojevolumino ili nehotice, neke logije izostavljao, a druge dodavao. Pri tom je mnoge prenesene tekstove, spajajući ih u veće cjeline, mijenjao prema potrebi, ili prema svome književnom ukusu. Tako je postupio i u nekim slučajevima izvan besjeda. Na taj način, po svjedočanstvu T, izvršeno je u Mt blizu trideset izmjena. Tako je postupio autor nove verzije Mt, jer je bio kompilator, a kompilacija se upravo sastoji u tome, da njezin autor iz svoga predloška uzimlje, što hoće i kako hoće. Izvan svake je sumnje, da je do nekih promjena u tekstu Mt dolazilo i iz doktrinarnih razloga, ali takve slučajeve treba da prouče egzegete i teolozi. Do većine spomenutih promjena došlo je vjerojatno postepeno već u aramejskom tekstu. One su preopsežne, da bi ih sve mogao izvršiti grč. prevodilac Mt. Samo jedan dio promjena nastao je tako, da autor grč. verzije Mt nije prevodio tekst doslovno, nego ga je parafrazirao, eventualno skraćivao i dopunjavao, ali teško da je provodio njegovu reorganizaciju.

Iz svega, što je do sada izneseno, vidi se, da je sačuvani grč. prijevod Mt zavisao od starijega, odnosno najstarijega stanja, koje je velikim dijelom sačuvano u L. Nema ni govora o tome, da su sve tekstove, kojih nema u Mk, autori Mt i L samostalno i nezavisno jedan od drugoga preuzeli iz nekoga izvora Q, za koji nemamo nikakvih potvrda, da je uopće postojao. Kad bi takav izvor postojao, poslužio bi se njime i autor Mt, nezavisno od L, a i autor T, pa ne bi pabirčio po nekom aramejskom tekstu evanđelja te izvlačio iz njegovih tekstova pojedine logije, koji dolaze kako u Mt i L, tako i u sva tri sinoptička evanđelja. Komparativnom analizom utvrdio sam, da su iz toga aramejskog evanđelja preuzeti i neki tekstovi, koji dolaze samo u Mt, samo u Mk, ili samo u L. Preostali tekstovi, koji dolaze samo u Mt ili samo u L vjerojatno su preuzeti iz nepoznatih izvora ili iz ranokršćanske tradicije, nezavisno u L i Mt.

O postanku Mk i njegovu odnosu prema Mt i L onome, što je već spomenuto, dodao bih samo još ovo: Iz nekoliko posebnih tekstova Mk i Mt može se zaključiti, da se ova dva evanđelja nisu razvila iz aramejske pramatice nezavisno jedan od drugoga, nego iz jedne bliže matice, koja se u nekim tekstovima razlikovala od matice L. Nekoliko drugih tekstova Mt nastalo je kontaminacijom matica Mk i L (koja je od ovih dviju matica glavna, tj. odgovara matici Mt u ostalim tekstovima, iz raspoloživog materijala zajedničkog s T ne bi se moglo zaključiti.). Po bliže podatke o tome pružit će detaljno proučavanje odnosa između Mk i Mt. Ovakvo proučavanje pružit će podatke i o tome, koliko je grč. prijevod Mt zavisao od grč. prijevoda Mk.



Na osnovi proučenog materijala zamišljam filijaciju sinoptičkih evanđelja i T ovako:



U toj shemi linija AB predstavlja materijal prvobitnog aramejskog evanđelja, koji je ušao u sva tri sinoptička evanđelja i kanonski predložak T. Linija BC predstavlja materijal, koji je iz prvobitnog aramejskog evanđelja prešao u bližu maticu Mt i Mk, ali i njihove zajedničke inovacije. Linije BL, BT i linije CMt, CMk, predstavljaju materijal, koji je iz prvobitnog evanđelja prešao u pojedina evanđelja L, T, Mt, Mk, kao i njihove posebne inovacije. Isprekidana linija MtT predstavlja materijal, koji je sekundarno prešao u kanonski predložak T iz aramejskog predloška ili grč. prijevoda Mt. Eventualni sekundarni kontakti između Mt, Mk i L nisu u ovoj shemi naznačeni.

Prema tome, čisti tekst, koji se neposredno razvio iz aramejskog predloška, bio bi samo L; Mt i Mk bili bi posredni tekstovi (preko bliže matice C), a kanonski predložak T bio bi kompromisan tekst.